HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume: 13, Issue: 2, April 2021
www.historystudies.net

TÜTÜN TARIMININ SİNOP SANCAĞI'NDAKİ SOSYO-EKONOMİK YANSIMALARI (1839-1923)

Socio-Economic Reflections of Tobacco Agriculture in the Sinop Sanjak (1839-1923)

Dr. Cenk Demir - Yüksel Sönmez
Sinop Üniversitesi
cenkdemir@sinop.edu.tr / eyuksel2003@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4075-6251 / 0000-0002-3697-2296

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 26.12.2020
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 13.03.2021
DOI Number : 10.9737/hist.2021.997

Atıf – Citation: Cenk Demir - Yüksel Sönmez, "Tütün Tarımının Sinop Sancağı'ndaki Sosyo-Ekonomik Yansımaları (1839-1923)", *History Studies,* 13/2, Nisan 2021, s. 471 – 495.

HISTORY STUDIES
Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi
International Journal of History
13/2, Nisan - April 2021
471-495
Araştırma Makalesi

TÜTÜN TARIMININ SİNOP SANCAĞI'NDAKİ SOSYO-EKONOMİK YANSIMALARI (1839-1923) *

Socio-Economic Reflections of Tobacco Agriculture in the Sinop Sanjak (1839-1923)

Dr. Cenk DEMİR - Yüksel SÖNMEZ

Öz

XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı topraklarına giriş yapan tütün bitkisi, çeşitli yasaklara rağmen Osmanlı toplumunun ve devletin önemli gelir kaynakları arasında yer aldı. XIX. yüzyılda devletin ekonomik dengelerini sağlamak adına ihtiyaç duyulan vergi kalemlerinden birisi olan tütün, bu anlamda mühim bir yer teşkil etti. Ne var ki yabancı ortaklı tütün rejisinin denetimi altına giren tütün ziraatı *devlet*, *şirket* ve *halk* bağlamında Osmanlı Devleti'nin son yıllarına damga vuran ticarî bir emtia halini aldı. Sinop'ta da kendine yaşam alanı bulan bu bitki, aynı şekilde gelir kapısı olmasının yanı sıra beraberinde sıkıntılar da getirdi.

Bu çalışmada ise Sinop sancağında tütün ziraatının, yaygınlaşmasından başlayarak Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar uzanan süreci ele alındı. Bu kapsamda Sinop Reji İdaresi'nin uygulamaları, tütün kaçakçıları ile Reji kolcularının mücadelesi sosyoekonomik boyutlarıyla irdelendi. Elde edilen bulgular neticesinde Osmanlı döneminde Karadeniz'deki tütün üretimine dair Sinop örnekleminden hareketle mikro ölçekli bir fikir oluşturulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Tütün, Sinop, Karadeniz, Reji, Kaçakçılık

Abstract

The tobacco plant, which entered the Ottoman lands at the end of the 16th century, was among the important sources of income for the Ottoman society and the state despite various prohibitions. Tobacco, which was one of the tax items needed to maintain the economic balance of the Ottoman Empire in the 19th century, had an important place in this sense. However, tobacco agriculture, which was under the control of the tobacco Regie with foreign partners, became a commercial commodity that marked the last years of the Ottoman Empire in the context of the state, company and people. This plant, which found a living space for itself in Sinop, was also an income channel as well as brought troubles with it.

In this study, the process from the spread of tobacco agriculture in Sinop to the first years of the Republic of Turkey was discussed. In this context, the practices of the Sinop Regie Administration, the struggle of tobacco smugglers and the Regie guard were examined in terms of their socioeconomic dimensions. As a result of the findings obtained, a micro-scale idea was tried to be created based on the Sinop sample regarding tobacco production in the Black Sea during the Ottoman period.

Keywords: Tobacco, Sinop, Black Sea, Regie, Smuggling

* Bu makale Dr. Cenk Demir danışmanlığında hazırlanan "Osmanlı Devleti'nde Tütün Üretimi ve Sinop Sancağı Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır.

Giriş

XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa, Afrika ve Asya'daki toplumların hayatına giren tütün bitkisinin anavatanı Amerika kıtası olup, aynı yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı topraklarına giriş yapmıştır. Söz konusu bitki, ilk olarak *tabaka/tabaga* (İsp. tabaco), resmî dilde *duhân*, toplum genelinde ise *tütün* şeklinde isimlendirilmişti.[1] Önceleri *dertlere deva* şeklinde nitelendirilen tütün, şifalı bir bitki olarak algılanmış, ancak daha sonraları farklı nedenlerden ötürü tartışmalara sebep olan bir nebât haline dönüşmüştür. Diğer taraftan üretim sahasının genişlemesi ve ticarî bir nitelik kazanması sonucunda tütün tüketimi dünya üzerinde yaygınlaştı. Şifa vermesinin yanı sıra bazı kabile topluluklarının dinî ritüellerinde kendine yer edinen, kimi çevrelerce açlığı bastırdığına inanılan veya diplomatik ilişkilerde bir emtia olarak kullanılan tütün; dikkatsiz bir sigara içimi sonrasında yangınlara sebep olduğu veya insanların tütün içmek için günlük işlerini aksattığı ya da zamanlarının çoğunu ayırdığı gibi çeşitli gerekçelerle kimi ülkelerde yasaklandı.[2] Ancak keyif verici bu bitki tadı, maddi getirisi ve dinî boyutu ile uzun süre ülkelerin gündeminde kalmayı başardı.

Tütünün Osmanlı Devleti'ne geliş tarihi konusunda çeşitli ihtilaflar bulunmaktadır. Tütün dünyaya denizciler aracılığıyla yayılırken bazı görüşlere göre Osmanlı'ya da aynı şekilde Akdeniz üzerinden pâyitahta ulaşmıştır. III. Murat döneminde (1574-1595) sarayda ve saray bahçelerinde yetiştirilmeye başlandı.[3] Başka bir görüşe göre tütün, 1590'larda Osmanlı topraklarına Yemen'den giriş yapmıştır.[4] Peçevî İbrahim Efendi, tütünün İstanbul'a 1600 yılında İngilizler tarafından getirildiğini, rutubet kaynaklı hastalıklara devadır diye satıldığını söyler.[5] Döneminin önemli müelliflerinden olan Akhîsarlı Şeyh Ahmed Er-Rûmî de Peçevî gibi tütünün İngilizler tarafından Müslüman dünyasına getirildiği ifade etmektedir.[6] Müverrih Hezarfen Hüseyin Efendi'nin belirttiğine göre 1598'e kadar İstanbul'da ve Rumeli'de tütün yoktu. Ancak aynı tarihlerde İngilizler tarafından ülkeye getirilmişti.[7] Kâtip Çelebi, tütünün Osmanlı'da ilk ortaya çıkışının 1601'de gerçekleştiğini ifade ederken[8] Naima ise tütünün Osmanlı'ya 1605'te geldiğini belirtmektedir.[9]

Osmanlı'ya gelişi konusunda çeşitli tarihlendirmeler söz konusuyken çok geçmeden Osmanlı'da tütün ekimi ve içiminin yaygınlaştığı kesindir. Nitekim tütüne dair dönem dönem yasakların getirilmesi de bunu kanıtlamaktadır. I. Ahmet (1603-1617) ve II. Osman (1618-1622) zamanında kısıtlama yaşayan tütüne en sert tedbirler IV. Murat (1623-1640) tarafından alındı. Ne var ki yasaklara rağmen tütün üretimi yıldan yıla arttı. 1681'de yapılan ilk tütün tahririnin

[1] Fehmi Yılmaz, "Tütün", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DIA)*, C. 42, İstanbul 2012, s. 1.
[2] Farklı zamanlarda çeşitli ülkelerin tütüne getirdiği yasaklarla ilgili olarak bkz. Eric Burns, *The Smoke of the Gods: A Social History of Tobacco*, Printed by Temple University, Philadelphia 2007, s. 39; Marcy Norton, "Christianity", *Tobacco in History and The Culture an Encyclopedia*, Ed. Jordan Godman, Printed by Thomson Gale, London 2005, s. 135-143; Detlef Bluhm, *Colombus'tan Davidoff'a Tütün ve Kültür*, Çev. Zehra Aksu Yılmazer, Dost Kitabevi, Ankara 2001, s. 78.
[3] Egon Caesar Conte Corti, *Tütün Keyfi, Tütün İçmenin Menşei, Mücadele ve Zaferi*, Çev. Cemal Çağlar, Tekel Tütün İnstitüsü Yayınları, İstanbul 1946, s. 45.
[4] Relli Shechter, *Smoking, Culture and Economy in The Middle East The EgyptianTobacco Makret 1850-2000*, Printed by I.B.Tauris, New York 2006, s. 21.
[5] İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi-I*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 351.
[6] Ahmed er-Rûmî el-Akhisari, *Tütün İçmek Haram mıdır? Bir Osmanlı Risalesi*, Giriş ve Notlar: Yahya Michot, Sunuş Mohammad Akram Nadwi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015, s. 36.
[7] Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyan Fi Kavanin-i Al-i Osman*, TTK Basımevi, Ankara 1998, s. 274–275.
[8] Kâtip Çelebi, *Mizannü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ehakk İhtiaf İçinde İtidal*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018, s. 57.
[9] Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, Haz. Zuhuri Danışman, C. 1, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968, s. 460.

üzerinden neredeyse iki yüz yıl geçtikten sonra tütün, %52'si Rumeli'de, %48'i ise Anadolu'da olmak üzere bir milyon dönüm arazi üzerinde Osmanlı'da yaygın olarak ekimi yapılan bir ürün haline geldi.[10] Bu süreçte tütün üretimine ve ticaretine getirilen vergilendirmeler neticesinden devletin önemli bir gelir kalemi halini aldı.[11]

Tütünün Osmanlı Devleti'ne gelişinden XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devlet, tütün üzerinde çeşitli vergilendirme yollarına gitti. Tütünle ilgili en önemli gelişmelerden birisi de 1861 yılında imzalanan *Kanlıca Ticaret Antlaşması* oldu. Söz konusu ticaret anlaşması önce Fransa, daha sonra İngiltere ile 1862'ye kadar ise çeşitli Avrupa devletleri ve ABD ile imzalanarak kapsam sahası genişletildi.[12] Bu anlaşma gereğince tütün ithalatı yasaklanırken İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nden ihraç edeceği tütün üzerindeki %8'lik gümrük vergisi de kaldırıldı. Tütün için dönüm noktası olan bu kararların ardından Osmanlı Devleti, tütün yönetimi ile ilgili *Duhan Nazırlığı*'nı kurdu. Ancak başarı sağlayamayınca bu nazırlık, *Duhan Müdürlüğü*'ne çevrildi ve *Rüsûmat Nezâretine* bağlandı.[13]

XIX. yüzyılda devletin, içte ve dışta yaşadığı siyasi, askerî, iktisadi ve sosyal hadiseler ile buna karşılık çağı yakalamak adına yapılan modernleşme çırpınışları zamanla devleti yormuş, hazinenin ise boşalmasına neden olmuştur. 1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı (Kırım Harbi) sırasında devlet, bu zamana kadar yapmadığı bir şeyi hayata geçirdi; yabancı kredi arayışına girip, 1854'te ilk kez dış borçlanmaya gitti. 1875'e gelindiğinde Osmanlı Devleti yaptığı on beş adet dış borçlanma girişimi sonucunda moratoryum ilan etmek zorunda kaldı.[14]

Alınan borçların ödenmesi hususunda hazine güç duruma düşerken devlet ile alacaklılar arasında borçların yapılandırılması konusunda anlaşmaya varıldı. 20 Aralık 1881 tarihli *Muharrem Kararnâmesi* sonucunda borçlarda yapılandırmaya gidilip, indirim yapıldı. Kararnâmenin 15. maddesi gereğince Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının ödenmesi, vergi kaynaklarının toplanması ve denetim işleri Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne bırakıldı. Bu kararla birlikte devletin en önemli gelir kaynaklarından biri olan tütün gelirleri de Düyûn-ı Umûmiyye'nin eline geçti. Ayrıca Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi, ilgili kararnâmenin 8. ve 9. maddeleri gereğince ülkedeki tütün işletmesini 10 Ocak 1883 tarihinde yapılan anlaşma çerçevesinde *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfa'a Reji Şirketi*'ne devretti.[15] Şirket, Nisan 1884'ten itibaren elde ettiği otuz yıllık imtiyazla birlikte ülkedeki çalışmalarına fiilen başladı.[16] Çok geçmeden kendi güvenlik kuvvetlerini oluşturan ve kısaca Reji olarak bilinen şirket, ülkenin önemli tütün mıntıkalarında şubeler açtı.

[10] Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal,Siyasî Ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktara Tezi), İstanbul 2005, s. 39.
[11] 1604-1853 yılları arasındaki çeşitli dönemlerde devletin tütün çiftçisinden aldığı tımar öşrü, nıfs vergi, dönüm resmî ve öşür vergisine dair oranlar için bkz. Yılmaz, *agt*, s. 321.
[12] Konuyla ilgili olarak bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, "Tanzimat Devri Osmanlı-İngiliz Gümrük Tarifeleri", *İ.Ü.E.F Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 4-5, İstanbul 1974, s. 334-393.
[13] Metin Ünal, "Tütünün Dört Yüz Yılı", *Tütün Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 22.
[14] Necdet Aysal, "Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 5-7.Ahmet Kâmil Tunçel, Murat Yıldırım, "1854-1874 Döneminde Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması: Kaç Milyar Dolar Osmanlı Devleti'nin İflasına Neden Oldu?", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 1, Haziran 2014, s. 7-15.
[15] Fatma Doğruel - A. Suut Doğruel, *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 2000, s. 65.
[16] Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direnişi 1881-1908*, Çev. Sabri Tekay, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 38.

Tütünün XIX. yüzyıla kadar gerek dünya üzerinde gerekse de Osmanlı Devleti'ndeki seyri ile başlayan bu çalışmada ise Sinop sancağındaki tütün üretimine dair bulgular sosyal ve ekonomik boyutları çerçevesinde ele alındı. Tütünün XIX. yüzyıla kadar hem dünya hem de Osmanlı Devleti'ndeki seyri ile başlayan bu çalışmada, tütün meselesi Osmanlı Karadeniz'indeki bölgesel bir tecrübe üzerinden ele alındı. Kastamonu vilayetinin Sinop sancağındaki tütün üretimine dair elde edilen bulgular sosyal ve ekonomik boyutlarıyla incelendi. Böylelikle XIX. yüzyılda Sinop sancağındaki tütün tarımına dair genel bilgiler verilmeye çalışıldı. Diğer taraftan Reji Şirketi'nin Osmanlı sathındaki şubelerinden biri olan Sinop Reji İdaresi altında bölgedeki tütün üretimi ve yaşanan sorunlara da ışık tutulmuştur. Ayrıca Reji kolcuları ile tütün kaçakçıları arasında yaşanan mücadelenin yanı sıra Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında Sinop sancağındaki tütüncülük faaliyetleri incelenen konular arasındadır. Çalışmanın son bölümünde ise Sinop tütününün genel özellikleri ve ekonomik getirisi üzerinde durulacaktır.

1. XIX. Yüzyılda Sinop'ta Tütüncülük

Sinop ve çevresinde tütün ziraatı gelişmeden ve yaygınlık kazanmadan önce bölgenin tütün ihtiyacı, gemilerle farklı coğrafyalardan Sinop Limanı'na getirilerek karşılanıyordu. Sinop Limanı'na indirilen tütün çuvalları Sinop pazarlarında alıcı bulurken aynı zamanda sahilden dâhile nakledilerek Anadolu'nun iç kesimlerindeki tüketicilere de ulaştırılmaktaydı. XVIII. yüzyılda ithal olarak Sinop Limanı'na giriş yapan tütünler ağırlıklı olarak Rumeli, Rusya ve Trabzon'dan geliyordu.[17] Örneğin 1760'larda Fransa'nın İzmir konsolosluğu görevini yürütmüş olan Claude-Charles de Peyssonnel'in Karadeniz'deki ticarî yapıya dair kaleme aldığı kitabında yer verdiği bilgilere göre bu dönemde okkası 22 paradan 70 ila 80 balya tütün, Kırcaali'den Sinop'a ithal edilmekteydi. Yine Peyssonnel'in ifadesiyle XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ayrıca Sinop'a bağlı olan Gerze ve Küplüağzı limanlarına Trabzon bölgesinden tütün gelirken bu tütünler geldiği bölgenin adı ile anılıp, piyasada Trabzon duhanı olarak satılıyordu.[18]

Osmanlı devrinde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde tütün tarımı yapılmaktaydı. Önemli tütün mıntıkalarından birisi ise günümüzde Orta Karadeniz olarak nitelendirilen, Samsun ve havalisini kapsayan Canik sancağı idi.[19] 1788'de Samsun yöresinde yapılan arazi tespit ve tasnif çalışmaları neticesinde tütün üretimine geçildi. 1835 yılına gelindiğinde Samsun ve Bafra tütünü, İstanbul'un dışında İngiliz ve Avusturyalı tacirlerin girişimi sonucunda yabancı piyasalarda da tercih edilir hale geldi.[20] Canik sancağının batısında yer alan ve Kastamonu vilayetine bağlı bulunan Sinop sancağı da nispeten komşu sancaktaki tütün üretimine dair gelişmelere kayıtsız kalamadı ve Sinop

[17] İbrahim Güler, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop (İdari Taksimat ve Ekonomik Tarihi)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul 1993, s. 206-214.

[18] Par M. De Peyssonnel, *Traite Sur Le Commerce De La Mer Noire*, C. 2, Paris 1787, s. 94, 96-98. Sinop Limanı'na gelen ithal malların arasında tütün de yer alırken Sinop Limanı'ndan ihraç edilen emtialar arasında tütün bulunmamaktaydı. Söz konusu durum bu dönem için Sinop mıntıkasında tütün tarımının ihraç edilecek düzeyde yaygınlaşıp, gelişmediği düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

[19] Osmanlı döneminde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında da Samsun, Taşova/Amasya, Trabzon, Artvin ve söz konusu tütün mıntıkalarına oranla daha az öneme sahip olan Sinop'un da dâhil olduğu Orta ve Doğu Karadeniz tütün sahası, Anadolu'daki genel tütün üretim bölgelerinin %27'lik kısmını kapsamaktaydı. Ayrıca tütün ekimi açısından Batı Anadolu'dan sonraki en önemli üretim merkeziydi. Filiz Dığıroğlu, *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi: Trabzon Reji İdaresi (1883-1914)*, Osmanlı Bankası Arşiv Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2007, s. 41. Samsun ve çevresindeki tütün üretimi ile ilgili olarak ayrıca bkz. Filiz Dığıroğlu, "Samsun Reji İdaresi", *Samsun Sempozyumu (13-16 Ekim 2011) Bildirileri Kitabı*, Ed. Mahmut Aydın vd., C. 3, Samsun Valiliği Yayınları, Samsun 2012, s. 393-400.

[20] Mehmet Yavuz Erler - Kerim Edinsel, "Samsun'da Tütün Üretimi (1788-1919), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 18, Yaz 2011, s. 231.

mıntıkasında da zamanla tütüncülük gelişti. Dolayısıyla XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Sinop'ta tütün tarımının yaygınlaştığı söylenebilir.

Samsun ve Bafra'da tütün tarımı ile öncelikli olarak Rum ve Ermenilerden oluşan gayrimüslim nüfus ilgilenirken[21] aynı durum Sinop için de geçerliydi.[22] Örneğin 1845 yılında Sinop merkez kazasına bağlı Kabalı ve Yaykıl köylerinin çevresinde yapılan tütün üretimi daha çok Ermeniler tarafından gerçekleştiriliyordu. Özellikle Sinop'un Boztepe yarımadasının güneydoğusunda yer alan iç liman kıyılarından başlayıp, Gerze nahiyesine kadar uzanan sahil şeridi tütünün yoğun olarak ekildiği bölgelerdi. Mesela sadece sancak merkezinde yer alan Balatlar mahallesinde yıllık 100 kıyye[23] tütün üretimi söz konusuydu.[24] Yine 1845 yılına ait verilere göre Kabalı ve Yaykıl köylerinin yanı sıra Aydoğmuş, Yortancık, Melekşah, Çirnik, Gurne, Tafra, Kıranşalı ve Gazi köylerinde bulunan 97 dönüm arazide tütün ekimi yapılırken dönüm başına verimlilik 68,95 kuruş, toplam hasılat ise 6.688,5 kuruştu.[25]

Aynı dönemlerde Sinop sancağının önemli gelir kalemleri arasında yer alan kereste, balık ve çeşitli hububatların yanı sıra tütün de devletin bölgeden tahsis ettiği önemli vergi kaynaklarından birisi haline gelmişti. Ancak Sinop sancağında satılan tütünlerin her bir kıyyesinden 20'şer para gümrük vergisi tahsil edilse de taşrada satılan tütünden vergi alınmadığından hazine zarara uğruyordu. 1844 yılında vergi oranlarında yapılan değişiklik neticesinde her kıyyeden 40 para gümrük, 2 para ihtisap ve her denkte 14 para harç, taşraya satıldığında ise 14 para reftiye alınmasına karar verildi. Kısa bir süre sonra ise tütünün her bir kıyyesi 50 para olurken diğer vergi oranları aynı kaldı.[26] Diğer taraftan Hatipzâde Mustafa Efendi'ye Sinop ve çevresinin tütün gümrüğünün ihale olmadığını belirten 1848 yılına ait arşiv vesikasından anlaşıldığı üzere, Sinop sancağındaki tütün gümrüğü bu dönemlerde Samsun ve Bafra tütün gümrüğüne bağlıydı.[27]

Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarından itibaren ülke genelinde ziraat konusundaki modern girişimler ve gelişmeler, Sinop arazisinin tarıma uygunluğu, ayrıca bölgede göçmen popülasyonun artması gibi farklı etkenler de dikkate alındığında Sinop ahalisinin bir kısmının geçim kaynağı olarak tütün ziraatına yoğunlaştı söylenebilir. Bu durum neticesinde ise yıldan yıla Sinop'ta tütüncülük yaygınlaşmıştır. Tütün arazilerinin artması ile birlikte Sinop tütünü, İstanbul başta olmak üzere farklı bölgelere ihraç edilmeye başlamıştır. Artık Karadeniz'in kuzey limanlarının yanı sıra 1870'lerde Bağdat ve Mısır gibi vilayetlerde de Sinop tütünü alıcı buluyordu.[28] Yine yabancı tacirler aracılığı ile önemli tütün bölgelerinden birisi olan İzmir'e de Sinop'tan tütün sevkiyatı yapılmaktaydı. Ancak bu sevkiyatlarda resmî prosedürlerin eksik yapılmasından kaynaklı aksaklıklar da yaşanıyordu. Örneğin 1858 yılında *Hazîne-i Hassa Vapur Kumpanyası*'na bağlı gemilerle Sinop'tan İzmir'e gerçekleştirilen tütün nakliyesi, gümrük resmi ödenmediği gerekçesi ile engellenirken yabancı sevkiyat sahibinin nakliye tezkeresi ibraz

[21] *Agm*, s. 232-233.
[22] Canik sancağında tütün üretiminin yanı sıra tütün ticaretinde de gayrimüslim nüfus söz sahibiydi. Örneğin 1911 yılında Samsun'daki tütün tüccarlarının %89'u gayrimüslim, %11'i Müslümandı. Filiz Dığıroğlu, "Samsun Duhan Çarşısı'ndan Merkez Tütün Borsası'na", *Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadî Panoraması*, Ed Ertuğrul Tokdemir vd., TTK, Ankara 2011, s. 109. Bu örnekten hareketle Canik sancağına komşu olan Sinop'ta da tütün tüccarlarının büyük bir kısmının gayrimüslimlerin oluşturması muhtemeldir.
[23] Bir tartı ölçüsü olan ve *okka* olarak da bilinen kıyye, kasaba ve şehirlere göre farklılık gösterse de en yaygın kullanımı 400 dirhemdir ve 1.282 grama denk gelmektedir. Bu değerler üzerinden hesap edildiğinde, Balatlar mahallesinde yıllık 128,2 kg tütün yetiştiği anlaşılmaktadır.
[24] Selim Özcan, *Tanzimat Döneminde Sinop Şehri*, Şimal Ajans Matbaacılık, Sinop 2015, s. 146.
[25] *Age*, s. 171-172, 178.
[26] BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), *Cevdet Maliye (C. ML.)*, 515/21039, 03 Şubat 1844 (13.M.1260).
[27] BOA, *Bâb-ı Âsafî Mektûbî Kalemi (A.MKT.)*, 149/40, 19 Eylül 1848 (20.L.1264).
[28] *Kastamonu Vilayeti Salnamesi*, (H.1316/M.1899), s. 323-324.

etmediği de anlaşılıyordu.[29] Yabancı tacirler ile Sinop'taki yerel tüccar zümresi arasında tütün ticaretinde de bazen sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu sorunların çoğu şehirde bulunan konsolosların, yerel makamların ve Dersaâdet'teki yetkilerin araya girmesi ile çözüme kavuşturulmuştur.[30]

Açıkçası tütün, Sinop'un ticarî hayatında önemli bir yere sahipti. Reji İdaresi kurulmadan önce Sinop Kalesi'nin dışında ve sahilde yer alan Yalı Çarşısı'nda, sıra sıra tütüncü dükkânları ve her birinin kendine ait iskelesi bulunuyordu. Bu durum bölgedeki ticaretin denetlenmesini güçsüzleştiriyordu. Sinop Rüsûmât Emaneti'nce, deniz kenarında bulunan bu tütüncü dükkanlarına ait iskelelere, birtakım Laz sandallarının bazı geceler gizlice yanaştığı, vergisiz olarak tütün ve yasak eşya getirdikleri tespit edilen bir sorundu. Devlet hazinesini zarara uğratan bu gelişme aynı zamanda güvenliği de tehdit ediyordu. Bu durumun önüne geçmek için ilgili müdürlük tarafından Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen yazıda, dükkanların arkalarında bulunan iskelelerin yıkılması ve dükkanların deniz tarafına bakan kapılarının kapatılması teklif edilmişti. Sinop İdare Meclisi'ne göre ise bu türden bir uygulama, sorunu çözmeyecekti. Meclis'in görüşünce ikişer, üçer tahtadan ibaret olan bu iskeleler yıkılıp, dükkanların kapıları kapatılsa dahi kayık ve sandallar kolaylıkla sahile yanaşabilirdi. Ne var ki olayın peşini bırakmayan Rüsûmât Emaneti'ne göre bu derme çatma iskeleler ortadan kaldırılırsa yolcu veya yükle gelen kayık ve sandallar muayenelerini yaptırmak üzere doğruca gümrük müdürlüğüne ait iskeleye gitmek zorunda kalacaktı. Ayrıca farklı mevkilerde belirlenen dört iskele de yükleme ve boşaltım merkezi olarak kabul edilebilirdi. Muayenelerini tamamlayan kayık ve sandallar ruhsat aldıktan sonra söz konusu dört iskeleden istediğine yanaşıp, yüklerini indirebilecekti. Şayet bu karara uymayarak belirlenen iskeleler dışındaki yerlere yanaşanlar; ilkinde 1 lira, ikincisinde 2 lira ve bunun devamı halindeyse bir misli fazlasıyla Rüsûmât sandığına gelir olmak üzere en fazla 5 liraya kadar ceza ödeyecekti.[31] Böyle bir tedbir girişimi ile çeşitli malların yanı sıra tütün gümrüğünün denetim altına alınması amaçlanmıştı.

2. Reji Denetiminde Sinop'ta Tütün Üretimi ve Denetimi

1884 Nisan'ında çalışmalarına başlayan Reji şirketinin taşra teşkilatlarından birisi de Sinop sancağında kurulmuştur. Sinop'taki Reji şubesinin açılış tarihi tespit edilememekle birlikte, şirketin faaliyete geçmesinden bir sene sonra Sinop'taki Reji İdaresi'ne dair Kastamonu Vilayet Gazetesi'nde yer alan bir haberden hareket ile bir yıl içerisinde Sinop'ta da şube açtığı anlaşılmaktadır.[32] Fransız Coğrafyacı Vital Cuinet'in verdiği bilgiye göre 1890'ların başında Sinop sancağının merkez kazasında Reji'ye ait bir temsilcilik, bir tütün ambarı ve deposu bulunuyordu. Ayrıca Ayancık'ta bir tütün ambarı ile Boyabat'ta bir temsilcilik vardı. Gerze'de ise tüm şikâyet ve isteklere rağmen Reji tarafından herhangi bir ambar inşaatı söz konusu olmamıştı. Buna karşılık Gerze'deki tütün işleri Sinop Reji İdaresi'nden gönderilen memurlar aracılığı ile yürütülüyordu.[33]

1880-1892 yılları arasında Düyûn-ı Umûmiyye'de on iki yıl boyunca üst düzey yöneticilik yapan, görevi icabı Osmanlı coğrafyasını dolaşan, sancak ve kazalardaki gelirlerin envanterini

[29] BOA, *Hazîne-i Hâssa İrâdeler (HH.İ.)*, 29/51, 06 Aralık 1858 (29.R.1275).
[30] Örneğin Yunan tebaasından olan tüccar Stavriki'nin Sinop'ta bulunan tütün tüccarı ile duhan miktarından kaynaklı sorun, Yunan konsolosluk vekili tarafından Hâriciye Nezâretine iletilmiş ve çözüm arayışına gidilmiştir. BOA, *Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemi Evrakı (HR.MKT.)*, 591/80, 15 Ekim 1867 (16.C.1284).
[31] BOA, *Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD.)*, 556/13, 04 Nisan 1871 (13.M.1288).
[32] 9 Kasım 1885 tarihli ilgili haberde; Sinop Redif Taburu için Sinop Merkez, Gerze, Boyabat ve İstefan (Ayancık) kazalarından toplanan yardımların içinde Sinop Reji İdaresi namına 46 adet hırka bağışının yapıldığı ifade edilmektedir. "Hırka", *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, S. 609, 9 Teşrîn-i Sânî 1885, s. 1-2.
[33] Vital Cuinet, *La Turquıe D'asıe Tome Quatrıéme*, C. 4, Ed. Ernest Leroux, Paris 1892, s. 564.

çıkaran Vital Cuinet, raporlarında ayrıca Sinop sancağındaki tütün üretimine dair bilgilere de yer vermiştir. Buna göre 1890'ların başında Sinop genelindeki yıllık tütün üretimi ortalama 200 tondu. Diğer taraftan Reji'nin sadece Sinop sancağından elde ettiği tütün geliri 432.540 kuruş, başka bir ifadeyle 99.484 franktı. Ancak Reji'nin kötü idaresi yüzünden Sinop'taki tütün üretimi 80 tona kadar gerilemişti. Ayrıca Gerze'de yetişen tütünlere de değinen Cuinet, burada yetişen tütünlerin çok kaliteli olduğundan, kolaylıkla müşteri bulduğundan ve hatta tamamının ihraç edildiğinden bahsetmektedir.[34]

Sinop Reji İdaresi, tütünden elde edilen hasılatı bazen gazetelerde ilan etmekteydi. Bu ilanlara göre Reji, Sinop sancağı genelinde 1890'da 157.000 lira, 1891'de 175.000 lira,[35] 1892'de ise 163.000 lira hasılat açıklamıştı.[36] Ayrıca Reji İdaresi, 1891'de masrafları düştükten sonra geriye kalan kâr payını ortakları arasında şöyle yapmıştı; 19.000 lira Hazine-i Celile-i Mâliye'ye, 19.000 lira Düyûn-ı Umûmiyye'ye ve 19.000 lira ise kendi hesabına yazılmıştı.[37] Sinop sancağındaki tütün hasılatının kâr payı örneğinden hareketle görüleceği üzere tütün gelirleri; devlet, teşkilat ve şirket arasında pay edilmekteydi. Buna karşılık tütün ekim sahalarının denetlenmesi ve tütün kaçakçılığının önlenmesi gibi Reji'nin çözmesi gereken iki temel sorun vardı.

Öte yandan Reji İdaresi, ülke genelinde[38] olduğu gibi Sinop'ta da ruhsatsız tütün ekimine müsaade etmeyip, denetimler hususunda yerel ve merkezî idareden destek talep etmiştir. Osmanlı Hükümeti ise zaman zaman çiftçi ile Reji arasında kalmış, Reji'nin ortaklarından olarak açık bir siyaset ortaya koyamamıştır. Bununla birlikte gerek hükümet gerekse de Reji gazetelerde yayınlanan ilânlarla tütünün hangi şartlarda üretilebileceğine dair halkı bilgilendirme yoluna gitmiştir. Örneğin Reji İdaresi, Sadâret makamının onayı ve Mâliye Nezâreti aracılığı ile 1887'de gönderilen telgraftan hareketle ruhsatsız ekilen tütünlerin mahallî idare meclislerinde doldurulan mazbatalar sonrasında sökülüp, imha edilmesi gerektiği hususunda tütün çiftçisine ihtarda bulunmuştu.[39] 1888 yılında Kastamonu Vilayet Gazetesi'nde yayınlanan *Tütün Çiftçisine İhtar* başlıklı yazıda da vilayet genelindeki tütün çiftçisi bu hususta uyarılıyordu. İlgi yazıda Padişah irâdesi ile tütün satma hakkının Reji İdaresi'ne verildiği, her şeyde olduğu gibi tütün ekmenin de bir nizamnâmeye bağlı olduğu ifade edilmekteydi.[40] Açıkçası Reji'nin baskıcı tütün politikasından Osmanlı halkı memnun değildi. Nitekim nizamnâmeye aykırı bir şekilde ruhsatsız tütün ekenlerin tütünleri daha fidan halindeyken Reji memurları tarafından sökülebilirdi ve ruhsatsız ekilmemiş tütünlerin yok edilmesinde hükümet de Reji memurlarına yardım etmekle mükellefti.[41]

[34] *Age*, s. 564, 569.
[35] "Reji'de Terakkî", *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, S. 915, 30 Teşrîn-i Sâni 1892, s. 2.
[36] "Reji Hasılatı", *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, S. 933, 4 Nisan 1892, s. 2.
[37] "Temettü", *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, S. 916, 7 Kânûn-ı Evvel 1891, s. 4.
[38] Ruhsatsız tütün ekiminin yanı sıra ambar yapımı, düşük fiyat politikası, muhammin tayini ve Reji kolcularının tavırlarından kaynaklı meseleler Selanik, Aydın, Edirne, Hüdavendigar, Trabzon ve Samsun gibi farklı bölgelerdeki tütün üreticileri ile Reji şirketi arasında yıllarca yaşanmış benzer sorunlardı. Dığıroğlu, "Samsun Reji İdaresi", s. 396.
[39] "Teblîgat-ı Resmîye", *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, S. 745, 9 Temmuz 1888, s. 1.
[40] Nizama uygun olarak tütün ekimi ise şöyle açıklanıyordu: "*Tütün ekmek isteyenler her sene tütün ekmek zamanı geldikten sonra bir ay içinde dilekçe yazıp veya yazdırıp kendisi mühürledikten ve bağlı olduğu köy veya mahalle muhtarına mühürlettikten sonra hükümete vermeğe mecburdurlar. Hükümet dilekçeyi meclis-i idare vasıtasıyla Reji memuruna havale edecek ve Reji memuru da sahibini hiç bekletmeksizin, para almadan ruhsat tezkiresini verecektir. Eğer tütün ekmek zamanı bir ayı geçecek olursa ruhsat almak için verilecek arzuhaller kabul olunmayacaktır. Ruhsat tezkiresi almak için verilecek arzuhalde tütün ekilecek yerin kaç dönüm olduğu ve nerede bulunduğu gösterilmek lazım gelir*." "Tütün Çiftçisine İhtar", *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, S. 919, 28 Kânûn-ı Evvel 1891, s. 1.
[41] *Agm*, s. 1.

Tüm uyarılara rağmen Sinop'ta ruhsatsız ekilen tütün meselesinin devam ettiği, Reji ile hükümeti karşı karşıya getiren ve mahkemeye kadar intikal eden vakalara rastlandığı görülmektedir. Örneğin Sinop'ta ikâmet eden Kavizade Nuri Bey'in ruhsatsız olarak yetiştirdiği 60.000 kök tütün fidanı konusunda, Sinop Livâ Meclis-i İdaresi ile Reji arasında anlaşmazlık çıkmış, olay Mâliye Nezâreti'ne kadar intikal etmişti. Nezârete yapılan açıklamada; Kavizade Nuri Bey'in, bahsi geçen 60.000 kök tütün fidanını ruhsatsız yetiştirmiş olduğuna ve nizamnâmenin 46. maddesinin 3. fıkrası gereğince imha edilmesine teşebbüs edildiği belirtilmekteydi. Buna mukabil Sinop Reji Müdüriyeti tarafından imha hususunda Sinop Livâ Meclis-i İdaresi'nden izin istenmiş ise de bahsi geçen müdüriyetin nizamnâmede açıkça belirttiği biçimde fidanları imha etmesinin adil olamayacağı ve Reji'nin söz konusu tütünler için ruhsatname çıkarması gerektiği konusunda karar verilmiştir. Ancak ilgili yazıda Kavizade Nuri Bey'in Dâhiliye Nezâreti'ne 26 Eylül 1891 tarihli yazısına istinaden, kısa süre önce Meclis İdaresi'ne ruhsat talebi için dilekçe verdiği ifade ediliyordu. Fakat verdiği yazıya, dilekçesinin eklenmesi gerekirken Meclis İdaresi sadece kaydını ve dilekçesini Kavizade Nuri Bey'e iade etmeyi yeterli görmüştü. Böylece Kavizade, elinde ruhsatı olmadan tütün yetiştirmeye başlamıştı. Bu durumun açığa çıkması ile idare meclisi, vilayetten tütünlerin imhasının kanuna uygun olmayacağı ve Kavizade Nuri Bey'e ruhsat verilmesi gerektiği konusundaki mevcut kararı onaylamıştır. Ancak Sinop Reji İdaresi Müdüriyeti tarafından Kavizade Nuri Bey'in ruhsat dilekçesi verdiği hiçbir şekilde bilinmediği için Reji İdaresi bu durumu kabul etmeyerek tütünlerin imhasında ısrarcı oldu. Bu durumun oluşmasında Kavizade Nuri Bey'in 1892 yılından kalan borcunun olması ve ayrıca başka bir sebepten 1.300 küsur kuruş borcunu henüz ödemediğinden, 10 Mayıs 1893 tarihinde kendisinden borcun tahsili için bidâyet mahkemesine dilekçe ile dava açılmış olması da etkili olmuştu. Lakin açılan davada ne kendisinden ne de kefilinden söz konusu borç tahsil edilebilmiştir.

Reji'nin gözünde sabıkalı olan Kavizade Nuri Bey'in, Reji İdaresi'nden ruhsat almadan Sinop'un Lala köyündeki Akçekese isimli 18 dönümlük tarlasına 54.000 kök ve Değirmenyanı mevkiindeki tarlaya 6.000 kök olmak üzere toplamda 60.000 kök tütün fidanı dikmesi olayları daha da karışık hale getirecekti. Sinop İdare Meclisi'nin, fidanların sökülmemesi yönündeki kararına itiraz eden Reji'nin isteği istînaf mahkemesince haklı bulunarak, tütünlerin sökülmesine karar verildi. Ayrıca Sinop mutasarrıflığından da kararın uygulanması istendi. Ancak Nuri Bey, durumun kendisinden kaynaklanmadığını belirterek karara itiraz etti. İtiraz nedeniyle konu yeniden görüşülmüş, tütünün imha edilmesi halinde her iki tarafın da durumdan zarar görmemesi için tütünlerin sökülmemesine karar kılındı. Böyle bir durumun bir daha tekrar etmemesi için de icap eden ruhsatnâmenin Reji İdaresi'nden verilmesi ve çiftçi tarafından mahallî idare meclisine verilen arzuhallerin, Reji İdaresi'ne zamanında verilmemesi gibi kusurun bir daha tekrar etmemesi istenmiştir. Ayrıca birtakım şikâyetlerin oluşmaması adına kayıtların dikkatlice yapılması ve Reji Nezâreti'ne bilgi verilmesi Sinop mutasarrıflığına bildirilmiştir.[42]

Tütün üretimi ile ilgili çözülmesi gereken diğer bir sorun ise tütünlerin muhafaza edileceği ambarların yapımı meselesiydi. Reji şartnâmesinin 16. maddesi gereğince, yıllık 100.000 okka başka bir ifadeyle ortalama 128.000 kg ve daha fazlası tütün üreten her köyde bir ambar inşa

[42] BOA, *Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi (DH.MKT.)*, 122/5, 27 Kasım 1893 (18.Ca.1311). Sinop'un ayan ailelerinden Kavizade ailesinin damadı olan Nuri Bey'in yaşadığı bu olay, İlhan Ekinci tarafından Osmanlı'da ileri gelen aileler ile Reji karşıtlığı sonucunda tütün kaçakçılığı ile olan ilişkisi ve irtibatına dair örnek bir olay olarak yorumlanmıştır. Kendisinin aynı vesikadan hareketle olayla ilgili düşünceleri için bkz. İlhan Ekinci, "Sinop'ta Bir Ayan Ailesi, Kavizadeler Hakkında Bazı Bilgiler", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu (5-7 Ekim 2018) Bildirileri Kitabı*, C. 2, Sinop 2018, s. 622-623.

edilmesi zorunluydu. Şayet bu oranda üretim yapan köy bulunmuyorsa, söz konu miktara ulaşabilecek köylere eşit mesafede olan bir yere ambar yapılacaktı. Ayrıca ilgili şartnâme gereği çiftçiler, Reji üretim merkezine on saatlik bir mesafedeki Reji ambarına tütününü teslim etmekle yükümlüydü. Fakat bu mesafe aşıldığı takdirde Reji İdaresi, çiftçinin ürünü için memur görevlendirmekteydi. Buna karşılık bazı bölgelerde şartlara riayet edilmeyerek ambar yapılmadığı ve ambar düşünülen kimi yerlerin ise gerek uygulamaya gerekse de tütünleri muhafaza etmek için yeterli donanıma haiz olmadığına dair şikâyetler de vardı.[43]

Benzer durum Sinop sancağında da yaşanmıştır. Reji şartnâmesinde belirtilen miktarlarda tütün yetiştiren, sancak merkezine bağlı Gerze nahiyesine ve Yaykıl köyüne tütün ambarı inşa edilmeyerek çiftçiler zor durumda bırakılmıştı. Bununla da yetinmeyen Reji İdaresi 1870'ten itibaren kullanılan ve tütünün rahat bir şekilde kayıklarla ambara taşınabileceği uygun bir bölgeyi tercih etmeyip, gümrüğe de uzak olan ve iki yerleşim yerinin ortasındaki bir yere kâgir bir bina inşasına başlayarak bölge çiftçisinin işini daha da zorlaştırmıştı. Bu durum şikâyet edildiği vakit, Reji İdaresi ambarların mevcut konumunun yüklü kayıkların rahatça kontrol edilip, yüklerini kolaylıkla ambara nakledebilecek bir yerde olduğunu savunmuştur. Her ne kadar çiftçilerin şikâyetleri Mâliye Nezâreti'ne kadar ulaşmış olsa da dilekçelerine verilen cevapta, Gerze ve Yaykıl köyü arasına bir ambar inşa edilmesi, ayrıca Reji'nin de mevcut konumda kalması uygun görülmüştür.[44]

İstediği ambarın yaptırılmasında başarılı olamayan Sinoplu tütün çiftçisi, mevcut ambar şartlarından da memnun değildi. Örneğin Sinop'taki tütün çiftçilerinden Haşimzâde Hüseyin Hazım'ın 1897'de 170, 1898'de ise 145 batmanlık[45] tütünü uzunca bir süre Reji ambarında bekletilmişti. Reji söz konusu tütünleri almaya karar verdiğinde ise 8 kilosuna 7 kuruşluk bir fiyat biçerek hem çiftçiye düşük bir fiyat vermiş hem de çiftçinin tütünlerinin çürümesine sebep olup, büyük bir miktarını almayarak üreticiyi zarara uğratmıştır. Rejinin çiftçiye karşı bu gibi tutumlarının yanı sıra tütün çiftçisine ruhsat verilmesinde zorluk çıkartması, mahsulün tahmini miktarı ve uygun görülen fiyatı gibi hususlarda Sinop Reji İdaresi'nin katı davranışları çiftçiyi tütünden uzaklaştırmıştır. Daha önce sayıları 3.000'e ulaşan Sinop sancağındaki tütün çiftçilerinin sayısı zamanla 300'e kadar düşmüş, mevcut çiftçiler ise geçinecekleri kadar parayı bile kazanamayacak hale gelmiştir. Devlet hazinesini de zarara uğratan bu tür olumsuzlukların önüne geçmek ve Reji ambarlarında bulunan tütünlerin açığa çıkarılması için Sinoplu tütün çiftçileri adına kaleme alına arzuhâlin sadârete ulaşmasına müteakip, 26 Eylül 1900 tarihinde konuyla ilgili olarak inceleme başlatılması Reji'ye iletilmiştir.[46] Söz konusu arzuhal durumun vahametini yansıtması açısından dikkat çekicidir. Ancak meselenin taraflarından birisi olan Sinoplu tütün üreticilerinin dilekçesi sübjektif bir görüş beyan etmekteydi. Dolayısıyla meselenin aydınlığa kavuşturulması için Reji'nin de görüşü alınmalıydı.

Kastamonu vilayeti tarafından Sinop Meclis İdaresi'ne gelen 28 Ekim 1900 tarihli yazıya istinaden, Sinop Reji İdaresi'nin Sinoplu tütün çiftçilerinin tütünlerini değerinin belirlenmesinde Reji şartnamesinin içeriğine de uygun olarak tahminciler (muhamminler) aracılığı ile belirlenmesi isteniyordu. Buna karşılık Reji, çiftçiye verilen fiyatın düşük olmadığını ve şartnameye uygun hareket edildiğini, ancak fiyatlara razı olmayan çiftçilerin keyfi davrandıklarını belirtmekteydi. Reji'nin savunmasına göre fiyatlar, ilgili şartnamenin 10. ve 11. maddeleri gereğince birisi çiftçi

[43] Ali Emiri Efendi, *Şûrâ-yı Devlet Tanzîmat Dairesi Reji Şirketi 1305 Senesi Raporu*, Matbaa-i Osmâniyye, İstanbul 1305, s. 25.
[44] BOA, *Bâbıâli Evrak Odası Evrakı (BEO)*, 2388/1, 13 Ağustos 1904 (01.C.1322).
[45] Eski bir ağır ölçü birimi olan batman, yaklaşık 7.692 kg denk gelmektedir. Kilogram üzerinden hesaplandığında, tütün çiftçisi Haşimzâde Hüseyin Hazım 1897 yılında ortalama 1.307 kilo, 1898'de ise 1.115 kilo tütün yetiştirmiştir.
[46] BOA, *DH.MKT.*, 2543/28, 10 Ekim 1901 (27.B.1317).

tarafından diğeri ise Reji tarafından seçilen iki tahminci tarafından belirlenmekteydi. Şayet iki tahmincinin verdiği fiyatta uzlaşma sağlanamazsa devreye üçüncü bir tahminci giriyordu. Bu durumda da sorun çözülemezse, seçilmiş azâların bulunmadığı ve mahallî memurlardan oluşan komisyondan bir, Reji ve tütün sahiplerinden de birer kişi olmak üzere toplam üç kişiden oluşan yeni bir komisyon oluşturulmalıydı. Söz konusu komisyonun oy birliği veya oy çokluğu ile üçüncü tahminci belirlenirdi ve bu kişinin takdir edeceği fiyatı, her iki taraf da kabul etmek zorundaydı. Diğer taraftan usulle ilgili bilgilendirici bir açıklama yapan Reji, çiftçinin şikâyet konusunun temelsiz olduğunu ve kanunen Reji'nin yetişmiş tütünü alma mecburiyetinin olmadığının altını çiziyordu. Çünkü teklif edilen fiyatı beğenmeyen tütün sahipleri arzu ettikleri takdirde tütünlerini ihraç edilmek üzere tüccara satmakta serbestti.

Ne var ki çiftçinin, hüküm ve talimat dairesinden talep ettiği tahminciler tayin edilememekte, dolayısıyla çiftçilerin şikayetleri devam etmekteydi. Üstüne üstlük çiftçinin tütünü söz konusu olduğunda adeta cebinde akreple gezen Reji, satın alacağı tütünlerin her batmanından tahminci ücreti adıyla 20 para kesmekteydi. Bu iddia iki kez Reji müdüriyetine sorulduğunda ise her batmandan kaç kuruş alındığı belirtilmeden, sadece çiftçilerden para kesildiği ve bu meblağının tahmincilere verildiği şeklinde cevaplandırılmıştır. Tüm şikâyet ve yazışmalara rağmen tütün çiftçisi istediği sonucu elde edememiştir.[47]

Her şeye rağmen tütün ziraatı için Sinop'un yeterli derecede verimli arazisi olduğunu belirten çiftçiler, arazi konusunda sıkıntı çekilmemesine rağmen Reji'nin belirlediği tahmincilerin tütünlerin değerini düşük göstererek üreticiyi zor durumda bıraktığı her fırsatta dile getirilmiştir. Çiftçi ile uyumlu bir şekilde çalışmayan Reji hem bölgedeki tütüncülüğü hem de çiftçilerin geleceğini tehdit ediyordu. Kendilerinin belirleyeceği tahmincinin bile tayin edilmesine tahammül göstermeyen Reji'nin bu tavrı devam ettiği takdirde Sinop sancağındaki tütün yetiştiriciliğinin günden güne azalacağına da vurgu yapılmaktaydı. Çözüm olarak hasadı yapılmış tütünlerin ambarlara konulmasında her iki taraftan birer tahmincinin belirlenmesi şartına koşulsuz sadık kalınmalıydı. Ayrıca Sinop'tan Mısır'a ya da başka bölgelere ihraç edilen tütünlerden alınan reftiye vergisinde indirime gidilmesi de üreticiyi rahatlatacak hamlelerden birisi olabilirdi.

Gerçekte mutasarrıflık ve valilik makamları Reji'nin, tütün üreticisini göz ardı eden politikalarının oluşturduğu vahametin farkındaydı. Son zamanlarda tütün ziraatı gerileyerek kaçakçılığın önü açılmıştı. Tütün yetiştiriciliğine olan ilgi azalırken çiftçinin yaşadığı bu baskı neticesinde devlet hazinesi de zarara uğramaktaydı ve bir an önce bu durum karşısında önlem alınmalıydı. Sinop Reji İdaresi'nin çiftçi ile karşı karşıya kalması üzerine Samsun Reji İdaresi Müfettişliği duruma el koyup, inceleme başlattı.[48] Müfettişlik raporuna göre bölgede kaçakçılığın artmasında Sinop Rejisinin belirlediği düşük fiyatlar etkili olmaktaydı ve çiftçiler Reji'nin belirlediği fiyatları kabul etmeyerek kanuni haklarını kullanmaktaydı. Çiftçilerin lehine olan bu açıklamanın yanı sıra Sinop Reji İdaresi'nden fiyatları belirlerken daha adil olması bekleniyordu.[49]

Peki Reji, çiftçinin tütünlerini alırken nasıl bir fiyat politikası izliyordu? Açıkçası bu husus Reji hakkındaki en önemli şikâyet konularından birisiydi. Reji İdaresi, elde ettiği tütün imtiyazı

[47] BOA, *ŞD.*, 1666/21, 28 Şubat 1901 (09.Za.1318).
[48] İdari yapı olarak Sinop sancağı Kastamonu vilayetine bağlıydı ve aynı zamanda Kastamonu'da da bir Reji idaresi vardı. Buna karşılık yukarıdaki meselenin çözümü için olaya Samsun Reji İdaresi müdahil olmuş ve bir müfettiş göndermiştir. Bu durum, XIX. yüzyılın ortalarında Sinop tütün gümrüğü nasıl ki Samsun ve Bafra gümrüğüne bağlı ise Reji döneminde de Samsun ve Sinop Reji İdareleri arasında hiyerarşik bir ast-üst ilişkisinin olabileceğini akıllara getirmektedir.
[49] BOA, *DH.MKT.*, 2399/91, 11 Ekim 1901 (27.C.1319).

çerçevesinde hem çiftçi hem de tütün tacirini devre dışı bırakabilirken zaman içerisinde kendisine borçlu hale getirdiği çiftçinin tütünlerini de düşük fiyattan alarak kendi lehine artı yarar sağlamaktaydı. Tüm bunlar yetmezmiş gibi çiftçiye birtakım engeller çıkartarak, ürettiği tütünü bir başkasına satmasına engel olabiliyordu. Reji, 1885'ten 1914 yılına kadar geçen yirmi dokuz yıllık süre içerisinde, Osmanlı çiftçisinin ürettiği tütünü ortalama 7,78 kuruştan almış, kendisi 29,59 kuruştan satmıştır.[50] Diğer bir ifadeyle Reji İdaresi, çiftçiden aldığı tütünü üç, dört kat fazla fiyata satıp, kârına kâr eklemişti.

Reji'nin bu fiyat politikası neticesinde pazar sıkıntısı çeken birçok tütün taciri, Avrupa pazarlarına yöneldi. Dolayısıyla çiftçinin, tütünlerini Reji'ye satmaktan başka çaresi kalmıyordu. Gerçi Londra merkezli *La Turkish Régie Export* (Türk Reji İhraç Şirketi) ve onun gibi bir iki şirket vardı ama Reji bu şirketlerle de anlaşarak fiyat kırdırabiliyordu. Çıkmazda kalan çiftçi ise alın teri döküp, emek sarf ettiği ürününü kaçak yollardan satma yoluna gidiyordu.[51]

Aslında toprak yapısı ve iklim koşulları göz önünde bulundurulduğunda Sinop, tütün üretimine elverişli bir bölgeydi. Ancak üretim Reji'nin beklentilerini karşılayamadığı gibi ilkel yöntemlerle tütün yetiştiren çiftçi de istediği verimi alamıyordu. Bu sorunun ortadan kaldırılması adına tütün çiftçisinin eğitilmesi için alanında uzman iki memurun Sinop'a gönderilmesi yetkililerden talep de edilmişti. Ayrıca Trabzon vilayeti dâhilinde olduğu gibi Sinop'un da fındık yetiştirmeye elverişli bir coğrafyaya sahip olmasından dolayı bölgeye 200.000 fındık fidesinin gönderilmesi de Sinoplu çiftçilerin istekleri arasındaydı. Ancak merkezden memur göndermekle bu sorun çözülemeyeceği için Bafra'dan tütün yetiştiriciliği konusunda usta bir çiftçinin gönderilmesi daha uygun görülmüştür.[52]

Sinop'ta tütün ziraatının yaygınlığını arttırmak adına alınması gereken bir başka tedbir ise mevcut tütün çiftçilerinin ülke dışına göç etmelerinin önüne geçilmesiydi. Rusya'nın Novorossiysk konsolosluğundan gelen bir yazıda; Kuzey Karadeniz'de bulunan Kuban ve Novorossiysk bölgelerine Sinop, Canik, Trabzon ve Erzurum'da yaşayan ve tütüncülükle uğraşan birçok ailenin göç ettiği ifade ediliyordu. Dolayısıyla söz konusu göçler bu bölgelerdeki tütün üretimini olumsuz yönde etkilemekteydi. Bu durum hakkında vilayetlere sorulan soruya karşılık Kastamonu vilayetince verilen cevapta kayalık ve ormanlık bölgelerde yaşayan ahalinin yeterli miktarda ziraat yapamadığı için çoğunun fırıncılık ve amelelik yapmak amacıyla Rusya'ya göç ettiği belirtiliyordu. Tütün yetiştirme koşullarından kaynaklı sorunlar nedeniyle Rusya'ya göç edenlerin Sinop ve Canik ahalisinden olduğu vurgulanmaktaydı.[53] Bu hususta yetkili makamlarca, vilayetlerde gerekli tedbirlerin alınması istenirken çiftçilerin Rusya'ya göç etmelerinin önüne geçmek adına, bu kişilerin tarım arazilerinin fazla olduğu Sivas, Kastamonu ve Konya vilayetlerdeki uygun mıntıkalara yerleştirilip, refah ve mutluluklarının sağlanması isteniyordu.[54] Fakat Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti tarafından, Sinop'ta tütün yetiştirmeye uygun arazinin fazla bulunduğu ve bu konuda kesinlikle bir sorun yaşanmadığı ifade edilmekteydi. Yalnız, Sinop

[50] Reji İdaresi'nin 1885-1914 yılları arasında Osmanlı tütününü alış ve satış fiyatlarıyla ilgili detaylı tablo için bkz. Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, Çev. Muammer Sencer, May Yayınları, İstanbul 1977, s. 75.
[51] *Tütün Meselesi*, Yeni Asır Matbaası, Selanik 1326 (1909), s. 12.
[52] Bütçenin yetersizliği, her bölgenin kendine has bir ikliminin olması ve kendine özgü bitki çeşitliliğinin olması, aksi takdirde başka yerlerden farklı bitki türlerinin getirilmesi mevcut endemik yapıya zarar verebileceği belirtilerek fındık fidesi talebi reddedilmiştir. BOA, *BEO*, 2981/223549, 13 Ocak 1907 (28.Za.1324).
[53] BOA, *DH.MKT.*, 2295/4, 04 Ekim 1899 (28.Ca.1317).
[54] BOA, *DH. MKT.*, 2268/3, 10 Kasım 1899 (06.B.1317).

HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY
481
13 / 2

ahalisinden sadece 20 ila 30 hanenin arazi probleminden değil de Reji'nin uygulamalarından rahatsız oldukları için göç ettiklerine de dikkat çekiliyordu.[55]

Bu noktada sorulması gereken bir başka soru ise Sinop'taki uygulamaları yapan Reji görevlilerinin kimlerden oluştuğudur. Osmanlı arşiv vesikaları, Sicill-i Âhval Defterleri esaslı kaynaklar, Kastamonu Vilayet Salnamesi ile Kastamonu Vilayet, Sinop Vilayet ve Açıksöz gazetelerinde yer alan bilgilerden hareketle, bazı yıllara dair verilere ulaşılamasa da 1885'ten 1928 yılına kadar Sinop Reji İdaresi'nde müdür, müfettiş, kâtip, muhasebeci, muhasebe muavini, hukuk müşaviri, ambar memuru, muhafaza memuru, sermayeci, kantarcı, tahminci (muhammen), kolcu memuru, kolcubaşı, kolcu ve amele gibi çeşitli alanlarda görev yapan toplam 63 kişinin ismi tespit edilmiştir.

Reji'nin ülke genelindeki idari kadroları ağırlıklı olarak gayrimüslimlerden teşekkül edilmiştir.[56] Bulgulardan hareketle benzer durumun Sinop Reji İdaresi için de geçerli olduğu söylenebilir. Sinop Rejisinin yönetici sınıfı ve memur zümresinde çoğunlukla gayrimüslim isimlere rastlanırken diğer alt birimlerde ise Müslüman çalışanlara yer verildiği anlaşılmaktadır. 1900'lere kadar Sinop Reji İdaresi Müdürlüğü görevinin gayrimüslimler, özellikle de Rum idareciler tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Ancak 1900'lerin başında, Birinci Dünya Savaşı'nın ortalarında ve sonrasında Sinop Reji İdaresi Müdürlüğü görevini yürütmüş Müslüman isimlere rastlanmıştır. Reji'nin Sinop ahalisiyle 1890'larda yoğun olarak karşı karşıya gelmesi nedeniyle nüfusunun büyük bir kısmı Müslüman olan Sinop'ta halk ile iletişimi daha sağlıklı kurabilmek adına XX. yüzyılın başlarında böyle bir seçim yapılmış olabilir. Ancak 1914'te Osmanlı Devleti tarafından kapitülasyonların tek taraflı kaldırıldığı dönemde ve 1923'teki rejim değişikliği sonrasında Müslüman müdür isimlerine rastlanması, ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve askerî dalgalanmaların bir yansıması olarak açıklanabilir.

Diğer taraftan Sinop Reji İdaresine bağlı olarak kaçakçılıkla mücadelede ve denetlemede kullanılan kolcular Müslüman ahaliden oluşuyorken kolcu memurları Rumlardan seçilmişti. Reji adına Boyabat, Ayancık ve Gerze kazalarında ambar memuru, kolcu ve amele olarak Müslüman kişiler istihdam edilmişti. Cumhuriyet dönemi ile birlikte Reji içerisinde Müslümanlardan oluşan kadrolar ise ağırlık kazanmıştır.[57]

3. Reji Kolcuları ve Sinop'ta Tütün Kaçakçılığı

Tütün kaçakçılığının ortaya çıkmasıyla birlikte Reji İdaresi, kolculuk[58] adı altında kendi güvenlik güçlerini oluşturmaya başlamıştır. 1887'den 1899'a gelinceye kadar Reji tarafından

[55] BOA, *DH. MKT.*, 2329/11, 05 Eylül 1900 (10.Ca.1318).

[56] Reji'nin istihdam politikası kapsamında denetim ve yönetim görevleri yabancılara bırakılırken taşradaki idari görevler ise yerli halktan kişiler tarafından yürütülmekteydi. Oktay Gökdemir, *Aydın Vilayeti'nde Tütün Rejisi*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1994, s. 94. Örneğin 1904 yılında Canik sancağındaki Reji şirketinin nazır, muhasebeci, nezaret-i dava vekili, baş muhammin, fabrika dairesi nazır muavini, direktör ve muavinden oluşan yöneticisi kadrosu gayrimüslim isimlerden teşkil edilmişti. Gazi Giray Günaydın, "Canik Mutasarrıflığı'nda Tütün Rejisi Uygulamalarına Karşı Tütün Amelelerinin Tepkileri (1908)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 7, S.7, Trabzon 2009, s. 115. Benzer kadrolaşma durumu, Canik sancağının dışında Trabzon vilayetine bağlı Giresun, Ordu ve Akçaabat gibi diğer kazalardaki Reji şubelerinde de gözlemlenmekteydi. Dığıroğlu, *Memalik-i Osmaniye Duhanları...*, s. 134-138.

[57] Belirtilen tarih aralığıyla ilgili oluşturulan isim listeleri ve yararlanılan kaynaklar için bkz. Yüksel Sönmez, *Osmanlı Devleti'nde Tütün Üretimi ve Sinop Sancağı Örneği*, (Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop 2020, s. 102-111.

[58] Kolcu: gümrük, orman ve tütün rejisi gibi varidat temin eden müesseslerde muhafaza memuru yerinde kullanılır bir tabirdir. Kaçakçıları takip için kol gezdiklerinden bu ad verilmiştir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları (MEB), İstanbul 1972, s. 288.

toplam 6.533 kolcu istihdam edilmiştir.[59] Ancak kolcuların zaman içerisinde kaçak tütünle mücadele adı altında halka karşı uygunsuz davranışları, güvenlik kuvvetlerini karşısına alacak şekildeki tavırları ve kendi çıkarlarına göre hareket etmeleri toplumun genelinde tepkiyle karşılanmış, halkın huzurunun kaçmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde olduğu gibi Reji kolcularının bu türden uygunsuz hareketlerine Sinop'ta da rastlamak mümkündü.

Sinop Kalesi'nin batı yönünde yer alan ve anakara ile Boztepe yarımadasını bağlayan kale kapılarından birisi olan Kumkapı'da nöbet tutan Reji kolcuları, hakları olmadığı halde gelen geçen her yolcuyu sırasıyla aramaktaydı. Ahali ise kaçak tütün bahanesi ile kolcular tarafından üzerlerinin ve heybelerinin aranmasından büyük rahatsızlık duyuyordu. Hatta kolcular işi daha da öteye götürüp, jandarma neferlerini bile aramaya cüreti göstermekteydi.[60]

Köy ve kasabalarda kaçak tütünle mücadele etmek ve engellemek üzere Reji şartnâmesinin 3. maddesince, Osmanlı Hükümeti'nin Reji İdaresi'ne her türlü yardımı yapacağı, haftalarca kaçak mıntıkalarda gezdirilecek olan Reji kolcularının yanına gereği kadar süvari ve piyade askeri verilecekti. Ancak böyle bir durum neticesinde uzun süre aslî görevini icra edemeyecek olan jandarmanın, faaliyetlerini sekteye uğratmamak adına bu madde revize edilerek Reji kolcularının yetersiz kaldığı durumlarda mahallî zabıtandan yardım istenmesinin uygun olacağı hususunda karar kılınmıştı.[61]

Reji İdaresi kurulduğu andan itibaren birçok kesimden şikayet almaya da başlamıştı. Örneğin tütün üretimini sınırlandırması, ruhsatname verirken çıkartılan engeller, düşük fiyat politikası ve tütün ambarları ile ilgili problemler geçim kaynağı tütün olan Osmanlı çiftçisinin tepkisine neden olmuştur. Öte yandan Reji, hükümetin beklentilerini karşılayamazken ülke genelinde sebep olduğu olaylar da çığ gibi büyüyordu. Özellikle, kaçakçılık ve beraberindeki elim vakalar Reji'ye karşı tepkileri arttırmaktaydı.[62] 1890 yılında Reji Komiseri Nuri Bey'in de raporunda belirttiği üzere, Reji'nin düşük fiyat politkası ve kısıtlayıcı uygulamaları neticesinde günden güne gelir durumu azalan tütün çiftçisi, yoksulluktan kurtulabilmek adına ya başka bir iş koluna geçiyor ya da kaçakçılığa yöneliyordu.[63] Tabii kaçakçılık sadece üreticinin başvurduğu bir yöntem değildi. Tüketici de aynı yöntemi kullanmaktaydı. Ticareti baltalanan tütün tâciri, çeşitli yollardan Türk tütününü yurtdışına kaçırmaya çalışmıştır.[64]

Sinop'ta tütün kaçakçılığına dair çeşitli vakalara rastlamak mümkündür. Sinop'un coğrafi yapısı hem karadan hem de denizden kaçakçılığa imkân sağlıyordu. Örneğin Reji ile ortak hareket eden hükümet, Kastamonu vilayetine gönderdiği yazıda vilayet dâhilinde kaçak yollardan tütün ve ecnebi tuzu gibi maddelerin ithal edilmemesi için vilayet sahillerinde bir vapurun sürekli

[59] Ömer Açıkgöz, *Osmanlı Modernleşmesi İktisadi-Siyasi Dinamikler ve Kırılmalar*, Lotus Yayınevi, Ankara 2008, s. 383.
[60] "Reji'nin Fazla Tecavüzü", *Sinop Vilayeti Gazetesi,* S. 191, 3 Teşrîn-i Sânî 1924, s. 3. Yine Kumkapı mevkiinde bulunan Reji kulübesine, Reji tarafından bir memure konulmuştur. Ancak Reji tüzüğünün 67. maddesi gereğince Reji görevlisinin kayıtsız, şartsız kimsenin üzerini arayamayacağı ifade edilmesine rağmen bu memure, kapıdan geçen bütün köylü ve yerli kadınları çevirerek edep ve ahlaka aykırı olarak üzerlerini aramaktaydı. Bu durum ise halk arasında tepkiyle karşılanmıştı. Ercan Kanbur, *Sinop'tan Haberler: 1922-1923-1924 Yılları*, Şimal Ajans, 1. Baskı, Sinop 2012, s. 154.
[61] BOA, *DH.MKT.*, 2037/41, 31 Aralık 1892 (11.C.1310).
[62] Doğruel - Doğruel, *age,* s. 91-92.
[63] Quataert, *age,* s. 66.
[64] Örneğin Batı Anadolu sahillerinden Yunan kayıklarına yüklenen, Anadolu tütünleri içerisinde en kaliteli tütünün yetiştiği Karesi ve İzmir mıntıkası tütünlerinin bir kısmı kaçak yollarla önce Yunanistan'a oradan da Kıbrıs, Suriye, Mısır, Trablus ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerine pazarlanıyordu. BOA, *Hâriciye Nezâreti İdare (HR.İD.),* 303/28, 21.Kasım.1900 (08.B.1318).

HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY
483
13 / 2

devriye gezmesini istemekteydi. Daha önceden kaçakçılığı önlemek için Sinop'ta devriye maksadıyla bulunan *Zîver-i Derya Vapuru* tekrar Sinop Limanı'na gönderilmiştir.[65] Tütün ve tuz kaçakçılığı yapan gemilerin takibini yapmak amacıyla bölgeye gelen bu vapur, görevini başarıyla icra etmişti. Ancak bakım için İstanbul'a gönderilince, kaçakçılıkla daha aktif mücadele etmek adına, Bahriye Nezâreti'nden daha donanımlı bir gemi talebinde bulunulmuştur. Bu talebe karşılık bir vapur yaptırılarak, teçhizatlarıyla birlikte Tersâne-i Âmire'ye teslim edilmiştir.[66]

Karadeniz'de özellikle Trabzon vilayetinde yoğun olarak görülen kaçakçılık faaliyetleri, bazı kimselerin tek geçim kaynağı haline gelmişti. Bölgenin dağlık ve sınıra yakın olması kaçakçılığı elverişli kılmaktaydı. Reji tarafından bu kişiler *eşkıya* olarak tanımlanıyordu.[67] Yelkenli gemilerine doldurdukları tütün balyalarını Rusya'ya kaçırılırken Reji ise ufak gemiler ile kaçakçılarla mücadele etmeye çalışıyordu.[68] Karadeniz'i kontrol altına almak için Reji tarafından devriye gemileri satın alınsa da kaçakçılar yakalanmamak adına alternatif yerler seçerek limanlara yanaşmamaya özen gösteriyor, sahte sandallar kullanarak devriye gemilerinin dikkatini farklı yöne çekip, tütün taşıyan gemiler ise farklı yönlere gidiyordu.[69]

Öte yandan Lazların deniz ile olan aşinalıkları ve mevsimlik işçi olarak ülkenin birçok bölgesinde tütün işçisi olarak tercih edilmeleri, kaçakçılık faaliyetlerinde de ön plana çıkmalarında etkili olmuştu.[70] Örneğin Mayıs 1891'de İnebolu yakınlarında sahile bir Laz sandalının yaklaşarak alenen kaçak tütün sattığı görülmüş, yakalanmaları için Reji kolcuları gönderilmişti. Adı geçen sandala Sinop'un İnceburun mevkiinde rastlayan *Yalı Köşkü Vapuru* kaçakçıları takibe almış ancak civardaki kayalık koylara giren kaçakçılar, tütün ve diğer eşyalarını yanlarına alarak karaya çıkıp, ormana kaçmıştır. Kaçakçılardan birisi yakalanırken diğerleri ise izlerini kaybettirmeyi başarmıştır.[71]

Bir başka kaçakçılık olayı ise Boyabat kazası dâhilindeki Karandu (Engilekin) mevkiinde meydana gelmişti. Kaçakçıların beş yük tütün ile bölgeye yaklaşmakta olduklarını haber alan zâbıta ve kolcular, kaçakçıları durdurmak için ihtarda bulunmuştur. Ancak yaşanan sıcak çatışma neticesinde kolcu Hasan kasığından yaralanırken Hurşit adındaki tütün kaçakçısı aldığı yara sonucunda yaşamını yitirmiştir.[72]

Tüm tedbirlere rağmen Reji İdaresi, Sinop sancağındaki tütün kaçakçılığının önüne geçemiyordu. Aralık 1898'de Kastamonu Vilayeti Reji Müdürü Rıfat Sabri Bey, Sinop'a gelerek özellikle tütün kaçakçılığının yaygın olduğu Kabalı, Boyabat ve Durağan bölgelerinde güvenliğin üst seviyeye çıkartılması için Sinop Reji İdaresi Müdürü ile istişare gerçekleştirmiştir.[73] Ancak Reji, Sinop sancağındaki kaçakçılık faaliyetlerini önleme konusunda başarısız olunca 1900 yılında Kastamonu vilayeti yetkililerinden yardım isteme yoluna gidecekti. Daha önceden Dâhiliye Nezâreti'nden gelen yazı gereğince vilayet makamı, Sinop mutasarrıflığı ve liva memurlarına gönderdiği yazı ile Reji İdaresi'ne gerekli yardımın yapılmasını ve ortaklığa uygun

[65] "Vukuatı Vilayeti", *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, S. 721, 16 Kânûn-ı Sânî 1888, s. 1.
[66] BOA, *DH. MKT.*, 1636/52, 16 Mayıs 1894 (11.Za.1311).
[67] Osmanlı döneminde Trabzon vilayetindeki tütün kaçakçılığı ve kaçakçılıkla mücadeleye dair geniş bilgi için bkz. Dığıroğlu, *Memalik-i Osmaniye Duhanları...*, s. 103-129.
[68] Sait Faik Duran, *Osmanlı Coğrafya-i Tabii ve İktisadisi*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1917, s. 171.
[69] Mustafa Batman, *Tobacco Smuggling in the Black Sea Region of the Ottoman Empire 1883-1914*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 89.
[70] Mehmet Said, *Türkiye'nin Sıhhî-i İçtimaî Coğrafyası Sinop Sancağı,* Öğüt Matbaası, Ankara 1922, s. 16.
[71] "Tütün Kaçakçıları", *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, S. 939, 16 Mayıs 1891, s. 1.
[72] "Katl ve Cerh", *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, S.1158, 5 Teşrîn-i Evvel 1896, s. 2.
[73] "Avdet", *Kastamonu Vilayet Gazetesi*, S. 1272, 28 Kânûn-ı Evvel 1898, s. 2.

hareket edilmesini istemiştir.[74] Tüm tedbirlere rağmen kaçakçılık meselesi uzun yıllar bölgede çözülemeyen bir sorun haline geldi. Örneğin 1908'de Sinop ve Ayancık kazası taraflarında da görülen kaçakçı Laz tayfası üzerine zâbıta ve sahil mürettebatı gönderilmiştir. Çatalzeytin civarında kıstırılan kaçakçılar, bir miktar tütün ile ele geçirilmiş, kaçakçıların reisi Laz Talip ile oğlu İbrahim de yakalanarak tutuklanmıştır.[75]

Bölgedeki kaçakçılık faaliyetleri, erken cumhuriyet yıllarında da devam etti. İç güvenliğin tam olarak sağlanamadığı ve jandarma teşkilatının yetersiz kaldığı durumlarda tütün kaçakçılığı ile ilgili vakalar yaşanmıştır. Örneğin Ekim 1926'da Dâhiliye Vekilliği tarafından Başvekalete gönderilen yazıda Ordu, Tokat, Sivas ve Sinop vilayetlerinin bazı mahallerinde kaçak tütün ve sigara kâğıdı takibatı yapıldığı belirtiliyordu. Buna göre Sivas'ta idari memurların ve jandarma teşkilatının ortak çalışmaları neticesinde bir grup kaçakçı derdest edilirken bir miktar tütünün yanı sıra 102.765 defter kaçak sigara kağıdına el konuluyordu. Aynı şekilde Ordu ve Tokat vilayetlerindeki kaçakçılık faaliyetlerinin önüne geçmek için kolluk kuvvetlerinden destek istenip, kaçakçılar hakkındaki kovuşturma sürdürülmüştü.[76] Sinop'taki kaçakçılık faaliyetleri ise ayrıca arz edilmiştir. İlgili yazıda Sinop vilayeti mıntıkasında bulunan köylerin dağınık ve ahalisinin umumiyetle tütün ziraatıyla ilgilendiği belirtiliyordu. Dolayısıyla coğrafî yapının özellikleri nedeniyle vilayet dâhilindeki tütün kaçakçılığı ve kaçak sigara kâğıdı sevkiyatının önlenmesi adına takibat yapılmasının önemi vurgulanmaktaydı. Hem karadan alınacak tedbirlerle hem de denizden motorla takibatın sürdürülmesi adına tütün inhisarı ve rüsumat idaresince memur tayin edilmesi, ayrıca zabıtanın da bu takibata katılması ile daha müspet neticelerinin alınacağı da belirtilen hususlar arasındaydı.[77]

4. Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Yıllarında Sinop'ta Tütün Üretimi

Osmanlı Devleti'nin XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı iki savaş: Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı, devleti ve Osmanlı ahalisini pek çok açıdan tahribata uğrattı. Harp dönemlerinde tütün ziraatı ve tütüncü zümresi de olumsuz yönde etkilendi. Kıymetli tütünlerin üretildiği Rumeli bölgesindeki çiftçiler, verimli topraklarını terk edip Anadolu'ya göçmek zorunda kaldı. Örneğin Selanik, Sarı Şaban ve Drama havalisinden Anadolu'ya 200.000 tütün üreticisi göç etmiş, tütüne dair deneyimlerini Anadolu çiftçisiyle paylaşmıştı.[78]

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) yıllarında tütüncülükle alakalı bir başka gelişme ise Osmanlı Hükümeti tarafından çıkartılan Sevk ve İskân Kanunu kapsamında önce Ermenilerin daha sonra da Rumların göçe tabi tutulmasıydı. Tütün ziraatında söz sahibi olan her iki toplumun Anadolu'dan sevk edilme süreçleri tütün üretimini olumsuz yönde etkiledi. Benzer durum Sinop sancağında da gözlenmiştir. Sinop'un batısında bulunan Ayancık kazasından doğusundaki Gerze kazasına kadar uzanan kıyı şeridindeki Rum ve Ermeniler, güvenlik gerekçesi ile sahilden dâhile göç ettirildi. Göç edenlerin arasında tütüncülükle uğraşan aileler yer alırken Reji İdaresi'ne bağlı gayrimüslimler de bulunuyordu. Savaşın bitiminde imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros

[74] BOA, *DH.MKT.*, 2379/98, 25 Temmuz 1900 (27.Ra.1318).
[75] BOA, *DH.MKT.*, 1234/9, 19 Şubat 1908 (16.M.1326).
[76] BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), *Muamelat Genel Müdürlüğü*, 30.10.0.0/ 180.242.12, 18.12.1926.
[77] BCA, *Muamelat Genel Müdürlüğü*, 30.10.0.0/ 180.242.13, 21.12.1926.
[78] Tekin Alp, "Tütün Meselesi", *İktisadiyat Mecmuası*, S. 2, İstanbul 6 Mart 1916, s. 1. Ayrıca 1920'li yıllarda *Bahr-i Cedid Vapuru* ve *Rize Vapuru* ile Kavala'dan gelen toplamda 1.406 tütüncü göçmen için İzmir'in Çeşme kazasında 4.000 dönüm arazi tahsis edilirken *Sakarya Vapuru* ile gelen 918 tütüncü ise Samsun ve havalisine yerleştirilmiştir. Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 5, 1990, s. 55.

Mütarekesi'nin ardından tekrar Sinop'a dönen söz konusu ahalinin, bulunmadıkları süre dâhilindeki emvâl-i metrukelerinin durumu gündeme gelmişti. Buna göre 1916-1917 yılları arasında Sinop merkez kazasına bağlı olan Kılıçlı, Istavran (Hacıoğlu), Çiftlik, Demirci ve Karacaköy karyelerindeki Rumlar, tarlalarındaki mahsulâtı kırmaya vakit bulamadan bölgeyi terk ettikleri için bu ürünler görevli memurlarca köy ahalisine kırdırılıp, kayıt altına alınarak kent merkezine nakledilmişti. Ayrıca adı geçen karyelerdeki tütün mahsulâtı da Sinop Reji İdaresi'nce yarısı ya da üçte bir oranında Müslüman ahali tarafından alınmak üzere bölge halkına toplatılıp, Sinop'taki Reji ambarlarına getirilmişti. Daha sonra Reji tarafından satılan bu tütünlerden elde edilen hasılattan Rum sahiplerine düşen payları, tehcirden döndükleri zaman Rumlara tümü ile iade edilmişti.[79]

Mütarekenin ardından İtilaf Devletleri tarafından Anadolu'nun çeşitli bölgeleri işgal etmesi ve iç güvenlik için kolluk kuvvetlerinin yetersizliği nedeniyle bu dönemde kaçakçılık vakaları da artmıştır. Örneğin kaçakçı tâifesi Samsun mıntıkasından aldığı tütünleri, Laz takalarına yükleyerek Sinop kıyılarına getiriyordu. Sinop'un farklı sahillerine indirilen bu mallar, hayvanlara yüklenip Boyabat-Taşköprü ya da Ayancık-Devrekâni yolunu kullanarak Kastamonu'ya ve Anadolu'nun iç kesimlerine gönderilmekteydi. Açıkçası uzun yıllar Reji kolcuları ile halk arasında dökülen kanların intikamı olarak algılanan kaçakçılık, halk ve jandarma nazarında pek kötü bir davranış olarak görülmezken jandarma içinde de kaçakçılarla iş birliği içerisinde olanlar da vardı.[80]

Millî Mücadele yıllarında Reji şirketi, Anadolu'da elde ettiği geliri gizlice İstanbul'a kaçırmaktaydı. Sermaye açısından Reji İdaresi'nde söz sahibi olan Fransızlar; Zonguldak, İnebolu, Sinop, Kastamonu ve Çankırı gibi bölgelerdeki Reji yetkililerini uyararak Ankara Hükümeti'ne destek verilmemesi için önlemler almıştı. Sık sık İnebolu ve Sinop limanlarına uğrayan Fransız bandıralı vapurlar ve harp gemileri Reji'nin para transferine yardımcı olmaktaydı. Durumu fark eden Ankara Hükümeti, Kastamonu valiliğine ve bölgedeki mıntıka komutanlarına bir emir göndererek Reji İdaresi'nin İstanbul'a para ve altın kaçırmasının önüne geçilmesini isteyecektir. Bu talimat sonucunda İstanbul'a giden yollardaki tüm eşyaların aranması uygun görüldü.[81]

İstiklâl Harbi'nin başarıya ulaşması ile birlikte Anadolu'da yeni bir dönem başlarken kuşkusuz Reji İdaresi de bu değişimi yakından gözlemledi. Anadolu'da varlığını sürdürebilmek ve bu topraklarda yetişen kaliteli tütünleri alıp, satabilmek adına yeni rejimin düzenine ayak uydurmaya çalıştı. Örneğin Sinop'taki Reji İdaresi, 1924 yılında tütün izin dilekçelerinden alınan 38.950 kuruşluk geliri, dönemin önemli bir sivil toplum kuruluşu olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sinop şubesine bağışlıyordu.[82] Böylelikle Reji hem yeni idari yapının hem de bölge halkının sempatisini kazanmaya çalışıyordu.

Millî Mücadele dönemi sonrasında başlayan Lozan Barış görüşmeleri sırasında Türkiye ve Yunanistan mutabakata vararak Türk-Yunan nüfus mübadelesine karar veriyordu. Alınan karar ve şartlar çerçevesinde her iki milletten insanlar karşılıklı yer değiştirmek zorunda kaldı. Bu kapsamda Sinop'taki Rumlar Yunanistan'a nakledilirken Yunanistan'daki Müslüman ahalinin bir

[79] BCA, Emvâl-i Metrûke, 272.0.0.10/ 2.11.13, 26.06.1920. Ayrıca bu konuyla ilgili olarak bkz. Cenk Demir, "Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Yıllarında Sinop Rumları: Tehcir ve Mübadele", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* S. 34, 2/2019, s. 455-456.
[80] Nurettin Peker, *İstiklâl Savaşı, Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu ve Havalisi, Deniz ve Kara Harekâtı,* Gün Basımevi, İstanbul 1955, s. 15.
[81] *Age*, s. 204.
[82] "Hilâl-i Ahmer Hâsılatı", *Sinop Vilayet Gazetesi,* S. 159, 17 Temmuz 1924, s. 1.

kısmı Sinop'a yerleşti. Sinop'a gelen mübadillerin birçoğu, tarımla uğraşırken içlerinde yıllardır tütüncülükle geçimini sağlayanlar vardı. Dolayısıyla bu kişiler Sinop'un kırsal kesimlere yerleştirilmeye çalışıldı. Ancak bölgede yeterli tarım arazisi olmadığından iskân edilmelerinde sıkıntılar yaşanmıştır.[83] Buna karşılık Sinop'a gelen mübadiller için kentin Ada mevkiinde 25 dönüm tütünlük verilmiş, Sinop merkez kazası dâhilindeki köylere yerleştirilen mübadiller ise kendilerine tahsis edilen arazilerin 40 dönümüne tütün ekmiştir. Ayrıca Gerze'de iskân edilen mübadillere verilen 367 dönümün bir kısmı tütünlük olarak kullanılırken Gerze'nin köylerindekiler 97 dönümlük arazide tütün üretimi ile ilgilenmiştir.[84]

5. Sinop Tütünün Özellikleri ve Ekonomik Değeri

Yapraklarından istifade etmek için ekilen tütün bitkisinin, Türkiye'de geniş ve dar yapraklı olmak üzere iki cinsi yetiştirilmektedir. Karadeniz kıyıları ile Anadolu'nun bazı mıntıkalarında ekilen tütünler geniş yapraklı olmakla beraber, Samsun'dan Sinop ve Ayancık sahiline doğru gidildikçe tütün yaprakları daralmaktadır. *Ayaşlı* olarak isimlendirilen kokulu tütün de bu cinstendir.[85] Sinop'ta tütün ekimi Mayıs ayının sonlarına doğru[86] gerçekleştirilirken bu iş ciddi bir insan gücü istemekteydi. Dolayısıyla Sinop ahalisi tütün ekimi sırasında genelde imece usulü ile hareket edip, işçi ihtiyacını çözme yoluna gitmişti.[87] Temmuz ayının sonlarına doğru başlayan tütün hasadı ise Eylül ayının ortalarına kadar sürmekteydi.

Tütün, meyilli ve güneşe dönük araziyi seven bir bitkidir. Bu imkânı sağlayan özellikle Karadeniz mıntıkası ise dünyadaki kaliteli tütün üretiminde önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin dünyada tütün üretimine dair ABD'de açılan bir sergide, Anadolu tütünleri birinciliği kazanırken Osmanlı Devleti adına Anadolu tütünlerini teşhir eden Mehmet Ömer Bey de altın madalya almıştı. Ayrıca aynı sergide Anadolu tütünlerine *Şark Çiçeği* unvanı da verilmişti.[88]

Tütün, Osmanlı sınırları dâhilinde özellikle Rumeli'nin ve Anadolu coğrafyasının çeşitli sahalarında yetişmekteydi. Günümüzde olduğu gibi Osmanlı zamanında da Samsun, Bafra,

[83] Nedim İpek, *Selanik'ten Samsun'a Mübadiller*, Kültür Yayınları, Samsun 2012, s. 197. Dönemin Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur'un belirtiğine göre Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Müfettişliğince Sinop'a zeytinci mübadiller gönderilmek istenmiştir. Ancak kendisi, Sinop için tütüncülük ve balıkçıkla uğraşan mübadillerin gönderilmesini isteyerek, duruma müdahale etmiştir. "Dahili Haberler", *Sinop Vilayet Gazetesi,* S. 193, 10 Teşrîn-i Sânî 1924, s. 2.

[84] Fatih Çakmak, *Lozan Antlaşması Sonucu 1923-1930 Tarihleri Arasında Sinop İline Gelen Mübadele Göçmenleri,* (Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop 2019, s. 75-76.

[85] *En İyi Tütün Fidesi Yetiştirme Usulleri*, Tekel İnstitüleri Yayınları, İstanbul 1947, s. 7. Diğer taraftan Sinop tütününün yaprakları Samsun ve Bafra civarında yetişen tütünler gibi saplıdır. Şekli, saptan itibaren hafifçe genişler ve sonra direkt şekilde az devam eder, daha sonra tekrar sivrileşir. Genel itibariyle Samsun ve havalisi tütünlerine göre ise nispeten daha dar yapraklı bir şekildedir. Damarları az kabarıktır. Ayrıca Sinop tütünleri; sarı, açık kırmızı, kırmızı, alacalı kırmızı ve koyu kırmızı gibi çeşitli renklere sahiptir. Yaprakları ince olan bu tütün cinsinin, yanma kabiliyeti oldukça iyi, içimi sert, acı ve külü beyazdır. Mardinizade Ahmet Cemalettin, *Tütüncülük,* Teşebbüs Matbaası, İstanbul 1924, s. 75. Ayrıca Sinop tütünün kimyasal ve diğer özellikleri için bkz. Sönmez, *agt*, s. 145-152.

[86] Salih Zeki'den aktaran Dığıroğlu'nun ifadesiyle Tütün İnhisar İdaresi'nin Ziraat Müddetlerini Mübeyyin Cetveline göre Samsun, Trabzon, Tokat ve Sinop'ta tütün ekimi 31 Mayıs'ta gerçekleşiyordu. Bu tarih Rumî takvim esas alınarak verildiği için halihazırda Miladi takvimle aralarındaki 13 günlük fark da gözden kaçırılmamalıdır. Dığıroğlu, *age*, s. 78.

[87] Mardinizade Ahmet Cemalettin, *age,* s. 26-39. Ayrıca tütün yetiştiren bazı çiftlik sahipleri, yalnız tütün işi ile uğraşmaları için *Laz* diye tabir edilen tütün ortakçıları da tutuyordu. Bütün masrafları çiftlik sahibi tarafından karşılan bu kişiler senenin bütün gününü fide yetiştirmek, tütün dikmek, tütün kırmak ve yaprak kırarak geçiriyordu. Tütün hasadı sonrası giderleri net kârdan düşen çiftçi, kârın yarısını bu ortakçılarla paylaşırdı. Ne var ki bu gelir ortakçıların geçimini sağlamaya yetmezken neredeyse bütün ortakçılar çiftlik sahiplerine borçlanıyordu. Yıldan yıla katlanarak artan bu borçlar, bir türlü bitmez ve adeta babadan oğula miras kalırdı. Mehmet Said, *age*, s. 18.

[88] "Şark Çiçeği", *Sinop Vilayeti Gazetesi,* S. 74, 23 Ağustos 1923, s. 1.

Alaçam ve Gerze sahil şeridi elverişlilik açısında önemli tütün bölgeleriydi.[89] Ne var ki Sinop mıntıkasında yetişen tütünler, Samsun ve Bafra tütünlerinde bulunan hoş kokuya sahip değildi ve daha az rağbet görmekteydi.[90] Diğer bir ifadeyle Sinop tütünün yaprakları daha kaba ve daha kuvvetliydi. Dolayısıyla Bafra ya da Alaçam tütünleri kadar sigara harmanına elverişli değildi.[91] *Tablo 1*'de ise Sinop ve çevre köylerinde yetiştirilen tütünlerin kalite sınıflandırılması görülebilir.

Tablo-1: Sinop Bölgesi Tütünlerinin Yetiştirildikleri Yerlere Göre Kalite Sınıflandırılması

Yerleşim Yeri	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	Yerleşim Yeri	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
Sinop			*	Taşmanlı		*	
Ahmetyeri	*			Tangal		*	
Avdan	*			Hacıoğlu		*	
Kabalı	*			Yamacık	*		
Yaykıl	*			Akkıraç		*	
Ordu	*			Abtaloğlu		*	
Melekşah		*		Belveren		*	
Lala	*			Çırnık		*	
Korucuk			*	Sarıyer	*		
Gelincik		*		Yakadibi			*
Demirci			*	Taypaklı		*	
Bostancılı			*	Çiftlik		*	
Çiftlik		*		Şerefiye		*	

Kaynak: *Karadeniz Çevresi Tütünleri-III*, İnhisarlar İdaresi, İnhisarlar Matbaası, İstanbul 1940, s. 34.

Diğer taraftan tütün üretimi oldukça yorucu, yıpratıcı ve masraflı bir işti. Örneğin 1910 yılında ortalama olarak dönüm başına 220 kuruş harcayan tütün çiftçinin masraflar sonrası eline net gelir olarak 260 kuruş geçiyordu.[92] Tanzimat döneminden itibaren yıldan yıla Sinop'ta artan tütün üretimi, Reji İdaresi ile yaşanan sıkıntılara rağmen halkın önemli bir geçim kaynağı olmayı başarmıştı. Örneğin 1890'larda Sinop'tan ihraç edilen ürünler içerisinde; tahıl 35.000 lira, kereste 23.000 lira, tütün ise 6.000 liralık ihraç hacmi ile üçüncü sırada yer alıyordu.[93] XX. yüzyılın başında ABD piyasalarında Osmanlı tütünlerine olan ilginin artması ile bu durum gerek ülke gerekse de Sinop sancağındaki tütün fiyatlarını olumlu yönde etkilemiştir. Örneğin önceleri 6

[89] Açıkçası Hopa'dan Sinop'a kadar Karadeniz'in çeşitli bölgelerinde tütün ziraatı yapılmaktadır. Örneğin Ayancık, Sinop, Gerze, Alaçam, Bafra, Samsun, Trabzon ve Akçaabat Karadeniz'in kıyı kesimindeki tütün ekim alanlarıdır. İç kesimlerdeki ekim alanları ise Artvin, Taşova, Gümüşhacıköy ve Boyabat'tır. Memduh Sarıoğlu, *Türk Tütünleri*, Tekel Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1980, s. 31.

[90] Hamid Sadi, *İktisadi Coğrafya 1. Kitap: Türkiye*, Evkafı İslami'ye Matbaası, İstanbul 1926, s. 285.

[91] Diğer taraftan Sinoplu çiftçiler, Bafra havalisindeki çiftçilerden daha geç tütün yetiştiriciliği ile meşgul olmaya başladıklarından dolayı tütün ziraatı ve ıslahını konusunda daha az tecrübe sahibi olarak görülüyorlardı. Salih Zeki, *Türkiye'de Tütün: Ziraat, Sınaat ve Ticareti*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1928, s. 367-368.

[92] Ligor, *Ziraat-ı Hususiye: Pancar, Patates, Pamuk, Tütün ve Saire Ziraatı,* Ticaret ve Ziraat Nezareti, İstanbul 1913, s. 71.

[93] Cuinet, *age*, s. 572.

kıyyesi[94] 10 ila 20 kuruş gibi pek kıymetsiz bir fiyata Reji tarafından satın alınan, başka bir ifadeyle adeta el konulan yaprak tütün, II. Meşrutiyet dönemi ile birlikte fevkalade önem kazanmış ve 6 kıyyesi 100 ila 200 kuruş arasında satılmıştı. Birinci Dünya savaşı yıllarında ise bir batman tütünün kilosu, Reji piyasasında çoğu zaman 1.500 kuruştan rağbet görmüştür. Yıllarca Reji tarafından sömürülen tütün çiftçisi, bu dönemde tütünün iyi fiyattan alınması karşısında, bütün mesaisini tütün üretimine ayırıp, kaliteli tütünler yetiştirmiştir. Ancak ilerleyen yıllarda bu ilgi savaşın getirdiği ağır yükle birleşince azalmıştır.[95]

II. Meşrutiyet döneminde Reji İdaresi'nin varlığının iyiden iyiye tartışılırken Sinop'ta da tütün üretimi devam etmekteydi.[96] 1909'da Sinop sancağı genelindeki toplam 2.722 dönüm arazi üzerinden elde edilen tütün miktarı 264 tondu. Aradan geçen dört yılının sonunda sancaktaki tütün arazilerinin genişliği yaklaşık 13,5 kat artarak 36.600 dönüme ulaşmış, 1913 yılındaki tütün rekoltesi de toplam 480 ton olarak kayıtlara geçmiştir. Balkan Savaşları, siyasi çalkantılar ve iktisadi bozulmaya rağmen Sinop sancağındaki tütün üretimindeki bu artış dikkat çekicidir. Bu artışta, yukarıda da ifade edildiği üzere uluslararası piyasada Anadolu tütününe olan ilginin artması ve tütün birim fiyatındaki yükseliş etkili olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılında, seferberlikle birlikte ülke genelindeki erkek nüfusun önemli bir kısmı silah altına alınmış, bunun etkileri tarım toplumu olan Osmanlı Devleti'nin tarım gelirlerini de etkilemişti. Örneğin 1914'te Sinop sancağında tütün ekilen alan yarı yarıya azalarak 18.500 dönüme inerken elde edilen toplam tütün miktarı da 391 tona gerilemiştir.[97]

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından 1919 yılındaki verilerine göre Sinop sancağında sırasıyla en çok buğday, arpa, siyez, mısır, soğan ve patates gibi tarım ürünleri yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Bu ürünleri müteakiben Sinop ahalisi için tütünün de önemli bir gelir kapısı olduğu söylenebilir. Aynı yıla ait verilere göre Sinop merkez kazasında 180 ton, Gerze'de 100 ton, Ayancık'ta 20 ton, Boyabat'ta 6 ton olmak üzere sancak genelinde toplam 306 tonluk bir tütün hasadı gerçekleştirilmiştir.[98] 1925 yılı verilerine göre Sinop ve bağlı kazalarında yer alan 17.202 dönüm araziden 1.400 ton tütün elde edilmiştir. Anadolu'daki en kaliteli tütünün yetiştiği yerlerden biri olan, Samsun ve havalisini kapsayan Canik sancağında ise 10.685 dönüm araziden 2.068,5 ton tütün hasadı yapılmıştır.[99] Her iki tütün mıntıkası karşılaştırıldığında Sinop'ta da azımsanmayacak derecede tütün üretildiği görülmektedir. 1927 yılında ise Sinop havalisindeki 10.394 dönümlük tütün arazinden, 83.448 kg tütün üretilmiştir.[100] 1919'dan 1927'ye gelinceye kadar tütün rekoltesindeki ortalama 220 tonluk azalışta ülkenin içinde bulunduğu siyasi, askerî ve ekonomik çalkantıların yanı sıra yoğun bir şekilde tütün ziraatıyla meşgul olan Rumların, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi kapsamından bölgeden ayrılması da etkili olmuştur.

[94] 1 kıyye 1,282 kg olup, 6 kıyye 7,692 kg karşılık gelmektedir.
[95] Mehmet Said, *age*, s. 17.
[96] *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*'nde yayınlanan 27 Ekim 1907 tarihli yazıdan da anlaşılacağı üzere Sinop, II. Meşrutiyet'in ilanından önce de Anadolu'daki önemli tütün mıntıkalarından birisiydi. Sinop'un yanı sıra Alaçam, Bafra, Samsun, Manisa, Bergama, Milas, Ödemiş, Denizli, Söke ve Ayasluğ bölgelerinde de yoğun bir şekilde tütün ziraatı yapıldığı ilgili yazıda vurgulanmaktaydı. Kenan Demir, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Tütün Tarımı ve Reji Şirketi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 22, S. 41, Haziran 2019, s. 427.
[97] Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Tarihi İstatistikler Dizisi C. 3, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistikleri Enstitüsü Matbaası, Ankara 1997, s. 33, 51-59, 63, 117-126, 191-199.
[98] Mehmet Said, *age*, s. 72.
[99] *Ziraat Vekâleti Mecmuası*, Y. 4, S. 8, Hilal Matbaası, İstanbul 1927, s. 335.
[100] Salih Zeki, *age*, s. 367-368.

Sonuç

Osmanlı toplumunun XVI. yüzyılın sonlarına doğru tanımaya başladığı tütün bitkisi, ilerleyen dönemlerde tarımsal yapıya uyum göstererek ülkenin çeşitli bölgelerinde yetiştirilmiştir. Tütün, yaygınlaşmasıyla birlikte ekonomik değerinden, yan etkilerine kadar farklı nedenlerle gündemde kalmayı da başardı. Zamanla kıymetlenen bu bitki, tarım toplumu olan Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynaklarından biri haline geldi. Öyle ki tuz, pul, balık, ipek ve alkol gibi önemli vergi kaynaklarının yanına tütün de eklendi.

XIX. yüzyılın son çeyreğine girilirken Osmanlı maliyesinin moratoryum ilan etmesi ile birlikte tütünün ve tütün çiftçisinin kaderinde belirgin bir değişim yaşandı. Osmanlı tütününün ekiminden, neredeyse nihai tüketiciye kadar tüm evrelerine müdahil olma gayreti içerisinde olan yabancı ortaklı Reji İdaresi'nin yöntem ve davranışları halkın üzerinde bir baskı oluşturdu, beraberinde ise toplumun öfkesini kazandı.

Osmanlı Devleti'ndeki tütünün üretiminin özelikle XIX. yüzyıldaki seyri ve Reji İdaresi altında geçen yılları, daha dar ölçekte bakıldığında Sinop sancağındaki gelişmelerle benzerlik arz ettiği görülmektedir. Bu bağlamda XIX. yüzyıl öncesinde bölgenin tütün ihtiyacı farklı bölgelerden Sinop Limanı'na getirilen tütünlerle karşılanırken XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren sancak dâhilinde tütün tarımının yapılmaya başladığı anlaşılmaktadır. Zamanla Sinop'un önemli tarım ürünleri arasında yer alacak olan tütün, ilk başlarda Sinoplu Rum ve Ermeni aileler arasında yaygınlaşmış ardından Müslümanlarca da üretimi yapılmıştır. Sinop, Güney Karadeniz'de bulunan Samsun ve Trabzon mıntıkalarından dışında bölgede tütün üretiminin yapıldığı yerlerden birisiydi. Genellikle Sinop sancağının sahil şeridinde yer alan tütün arazilerinin yanı sıra Boyabat kazasında da tütün yetiştirilmekteydi. Kalite açısından Samsun tütüne eş değer olmamakla birlikte Gerze tütünü dışında Sinop sancağında yetişen tütünün kalitesinin düşük olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan 1884'ten itibaren Osmanlı Devleti'nin çeşitli tütün üretim merkezlerinde şubeler açan Reji İdaresi, benzer şekilde Sinop sancak merkezi ve ona bağlı kazalarda da teşkilatlandığı anlaşılmaktadır. Sinop Rejisinin idari yapılanmasında ağırlıklı olarak gayrimüslimler söz sahibiydi. Buna karşılık 1900-1925 yılları arasında Reji idarecileri içerisinde Müslüman isimlere de rastlanmıştır. Bir başka husus ise Osmanlı arşiv vesikalarından tespit edildiği üzere, ülke genelinde olduğu gibi tütün ekim ruhsatı, tütün hasatı, tütünün Reji ambarlarına nakledilmesi, mahsulün birim fiyatının belirlenmesi, emtianın yurtiçi ve yurtdışına ihracındaki vergilendirilmesi benzer bir şekilde Sinop'ta da yaşanmıştır. Tüm bunların sonucunda artan kaçakçılık faaliyetleri nedeniyle Reji kolcuları ile tütün kaçakçıları arasındaki mücadele hadiseleri de aynı şekilde Sinop sancağında da gerçekleşmiştir. Reji ile tütün üretici arasındaki hasımlık meselesinde ise devlet, üçüncü bir kişi olarak arabulucu konumunda kalmıştır.

Son olarak, II. Meşrutiyet dönemi ile birlikte varlığı iyiden iyiye sorgulanan tütün Rejisi, cumhuriyet ilk yılları ile birlikte lağvedilmiş, 1930 çıkartılan *Tütün İnhisarı Kanunu* çerçevesinde devlet tütün üretimi ve denetiminde yetkili merci konumuna gelmiştir. Savaş dönemleri ve erken cumhuriyet yıllarının ilk yıllarında inişli, çıkışlı bir seyir izleyen Sinop'taki tütün üretimi ise zamanla azalmaya başlamıştır. Ayrıca Sinop şehir merkezinde yer alan Reji binası ve tütün ambarları gibi taşınmazlar devlet tarafından devralınmış, burası uzun yıllar Sinop Tekel binası olarak hizmet vermiştir. 1990'larda tekel arazisinin şahıslara satılmasının ardından üzerindeki yapılar daha sonra yıkılmış ve arazi üzerine çok katlı yapılar inşa edilmiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

Bâbıâli Evrak Odası Evrakı

Bâb-ı Âsafî Mektûbî Kalemi

Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi

Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemi Evrakı

Hâriciye Nezâreti İdare

Hazîne-i Hâssa İrâdeler

Şûrâ-yı Devlet Evrakı

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA):

Emvâl-i Metrûke

Muamelat Genel Müdürlüğü

2. Süreli Yayınlar

Kastamonu Vilayet Gazetesi

Kastamonu Vilayet Salnamesi

Sinop Vilayet Gazetesi

Ziraat Vekâleti Mecmuası

3. Araştırma ve İnceleme Eserleri

AÇIKGÖZ, Ömer, *Osmanlı Modernleşmesi İktisadi-Siyasi Dinamikler ve Kırılmalar*, Lotus Yayınevi, Ankara 2008.

Ahmed er-Rûmî el-Akhisari, *Tütün İçmek Haram mıdır? Bir Osmanlı Risalesi*, Giriş ve Notlar: Yahya Michot, Sunuş Mohammad Akram Nadwi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015.

Ali Emiri Efendi, *Şûrâ-yı Devlet Tanzîmat Dairesi Reji Şirketi 1305 Senesi Raporu*, Matbaa-i Osmâniyye, İstanbul 1305.

AYSAL, Necdet "Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 1-28.

BATMAN, Mustafa, *Tobacco Smuggling in the Black Sea Region of the Ottoman Empire 1883-1914*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2016.

BLUHM, Detlef, *Colombus'tan Davidoff'a Tütün ve Kültür*, Çev. Zehra Aksu Yılmazer, Dost Kitabevi, Ankara 2001.

BURNS, Eric, *The Smoke of the Gods: A Social History of Tobacco*, Printed by Temple Universirty, Philadelphia 2007.

CUİNET, Vital, *La Turquıe D'asıe Tome Quatrıéme*, C. 4, Ed. Ernest Leroux, Paris 1892.

ÇAPA, Mesut, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 5, 1990, s. 49-69.

DEMİR, Cenk, "Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Yıllarında Sinop Rumları: Tehcir ve Mübadele", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* S. 34, 2/2019, s. 443-474.

DEMİR, Kenan, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Tütün Tarımı ve Reji Şirketi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 22, S. 41, Haziran 2019, s. 419-445.

DIĞIROĞLU, Filiz, *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi: Trabzon Reji İdaresi (1883-1914)*, Osmanlı Bankası Arşiv Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2007.

_____, "Samsun Duhan Çarşısı'ndan Merkez Tütün Borsası'na", *Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadî Panoraması*, Ed Ertuğrul Tokdemir vd., TTK, Ankara 2011, s. 95-112.

_____, "Samsun Reji İdaresi", *Samsun Sempozyumu (13-16 Ekim 2011) Bildirileri Kitabı*, Ed. Mahmut Aydın vd., C. 3, Samsun Valiliği Yayınları, Samsun 2012, s. 393-400.

DOĞRUEL, Fatma - A. Suut DOĞRUEL, *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 2000.

DURAN, Sait Faik, *Osmanlı Coğrafay-ı İktisadisi*, Kanaat Kitabhanesi, İstanbul 1913.

CORTİ, Egon Caesar Conte, *Tütün Keyfi, Tütün İçmenin Menşei, Mücadele ve Zaferi*, Çev. Cemal Çağlar, Tekel Tütün İnstitüsü Yayınları, İstanbul 1946.

EKİNCİ, İlhan, "Sinop'ta Bir Ayan Ailesi, Kavizadeler Hakkında Bazı Bilgiler", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu (5-7 Ekim 2018) Bildirileri Kitabı*, C. 2, Sinop 2018, s. 609-625.

ERLER, Mehmet Yavuz - Kerim Edinsel,, "Samsun'da Tütün Üretimi (1788-1919), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 18, Yaz 2011, s. 230-247.

GÜRAN, Tevfik, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 3, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistikleri Enstitüsü Matbaası, Ankara 1997.

GÜNAYDIN, Gazi Giray "Canik Mutasarrıflığı'nda Tütün Rejisi Uygulamalarına Karşı Tütün Amelelerinin Tepkileri (1908)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 7, S.7, Trabzon 2009, s. 105-116.

Hamid Sadi, *İktisadi Coğrafya 1. Kitap: Türkiye*, Evkafı İslamiye Matbaası, İstanbul 1926.

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyan Fi Kavanin-i Al-i Osman,* TTK Basımevi, Ankara 1998.

İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi-I,* Haz. Bekir Sıtkı Baykal, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

İPEK, Nedim, *Selanik'ten Samsun'a Mübadiller*, Kültür Yayınları, Samsun 2012.

KANBUR, Ercan, *Sinop'tan Haberler: 1922-1923-1924 Yılları*, Şimal Ajans, 1. Baskı, Sinop 2012.

Karadeniz Çevresi Tütünleri-III, İnhisarlar İdaresi, İnhisarlar Matbaası, İstanbul 1940.

Kâtip Çelebi, Mizannü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ehakk İhtiaf İçinde İtidal, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Tanzimat Devri Osmanlı-İngiliz Gümrük Tarifeleri", *İ.Ü.E.F Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 4-5, İstanbul 1974, s. 329-341.

Ligor, *Ziraat-ı Hususiye: Pancar, Patates, Pamuk, Tütün ve Saire Ziraatı,* Ticaret ve Ziraat Nezareti, İstanbul 1913.

Mardinizade Ahmet Cemalettin, *Tütüncülük,* Teşebbüs Matbaası, İstanbul 1924.

Mehmet Said, *Türkiye'nin Sıhhî-i İçtimaî Coğrafyası Sinop Sancağı,* Öğüt Matbaası, Ankara 1922.

Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, Haz. Zuhuri Danışman, C. 1, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1968.

NORTON, Marcy, "Christianity", *Tobacco in History and The Culture an Encyclopedia*, Ed. Jordan Godman, Printed by Thomson Gale, London 2005.

ÖZCAN, Selim, *Tanzimat Döneminde Sinop Şehri*, Şimal Ajans Matbaacılık, Sinop 2015.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. 2, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1972.

PEYSSONNEL, Par M. De, *Traite Sur Le Commerce De La Mer Noire*, C. 2, Paris 1787.

Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, Çev. Muammer Sencer, May Yayınları, İstanbul 1977.

PEKER, Nurettin, *İstiklal Savaşı, Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu ve Havalisi, Deniz ve Kara Harekâtı,* Gün Basımevi, İstanbul 1955.

QUATAERT, Donald, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direnişi 1881-1908*, Çev. Sabri Tekay, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

Salih Zeki, *Türkiye'de Tütün: Ziraat, Sınaat ve Ticareti*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1928.

SARIOĞLU, Memduh, *Türk Tütünleri*, Tekel Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1980.

SHECHTER, Relli, *Smoking, Culture and Economy in The Middle East The Egyptian Tobacco Makret 1850-2000,* Printed by I.B.Tauris, New York 2006.

Tekin Alp, "Tütün Meselesi", *İktisadiyat Mecmuası*, S. 2, İstanbul 6 Mart 1916, s. 1-17.

TUNÇEL, Ahmet Kâmil, Murat Yıldırım, "1854-1874 Döneminde Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması: Kaç Milyar Dolar Osmanlı Devleti'nin İflasına Neden Oldu?", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 1, Haziran 2014, s. 1-26.

Tütün Meselesi, Yeni Asır Matbaası, Selanik 1326 (1909).

ÜNAL, Metin, "Tütünün Dört Yüz Yılı", *Tütün Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 17-33.

YILMAZ, Fehmi, "Tütün", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, s. 1-4.

4. Tezler

ÇAKMAK, Fatih, *Lozan Antlaşması Sonucu 1923-1930 Tarihleri Arasında Sinop İline Gelen Mübadele Göçmenleri*, (Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop 2019.

GÖKDEMİR, Oktay, *Aydın Vilayeti'nde Tütün Rejisi*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1994.

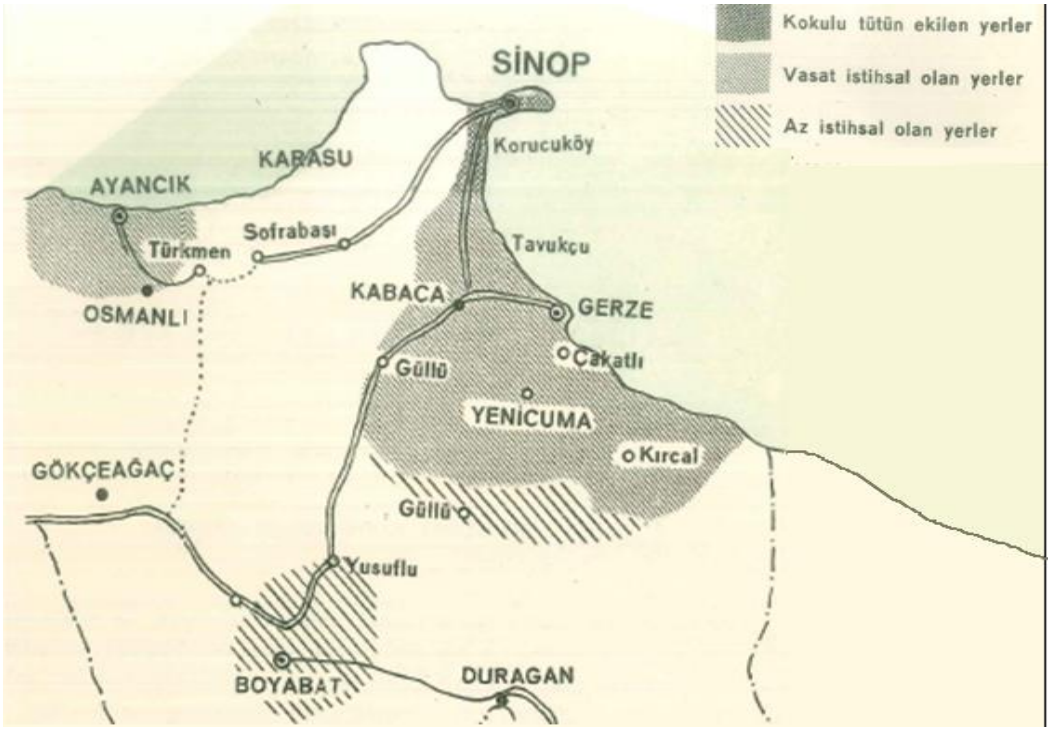
GÜLER, İbrahim, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop (İdari Taksimat ve Ekonomik Tarihi)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul 1993.

SÖNMEZ, Yüksel, *Osmanlı Devleti'nde Tütün Üretimi ve Sinop Sancağı Örneği*, (Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop 2020.

YILMAZ, Fehmi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal,Siyasî Ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktara Tezi), İstanbul 2005.

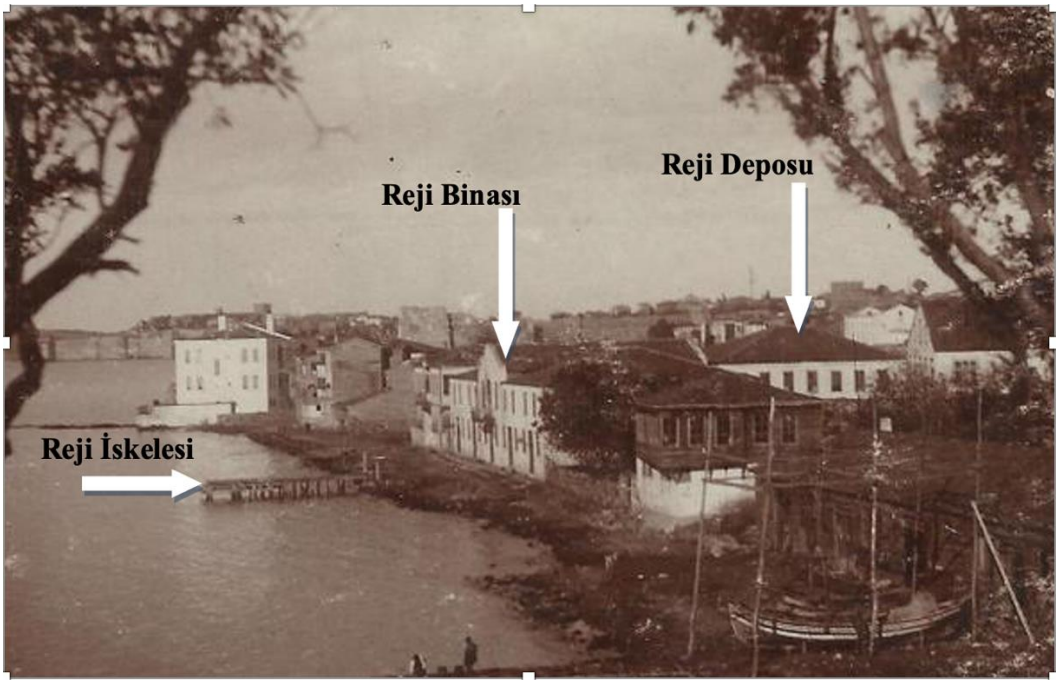
Ekler

Ek-1: Sinop Tütün Mıntıkaları

Kaynak: *Karadeniz Çevresi Tütünleri-III*, İnhisarlar İdaresi, İnhisarlar Matbaası, İstanbul 1940, s. 50.

Ek-2: Sinop Reji Binası, Reji İskelesi ve Reji Deposu

Kaynak: Zeynel Zeki Özcanoğlu Özel Arşivi